

Oude kaarten en globes : [catalogus] tentoonstelling uit het bezit van de Universiteitsbibliotheek, het Universiteitsmuseum en het Geografisch Instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht, 17 december 1964-14 januari 1965 in het Universiteitsmuseum, Utrecht

<https://hdl.handle.net/1874/10193>

TENTOONSTELLING

OUDE KAARTEN
&
GLOBES

*uit het bezit van de Universiteitsbibliotheek,
het Universiteitsmuseum en
het Geografisch Instituut
der Rijksuniversiteit te Utrecht*

17 DECEMBER 1964 - 14 JANUARI 1965

IN HET

UNIVERSITEITSMUSEUM

TRANS 8 - UTRECHT

Het leek ons doelmatig, in deze tentoonstelling enkele van de belangrijkste (of zeldzaamste, kostbaarste, zoals een auctionair zeggen zou) objecten uit de kartografische collecties van de Universiteitsbibliotheek, het Universiteitsmuseum en het Geografisch Instituut uit te stallen.

Er was trouwens geen alternatief voor een ander beleid, want bedoelde collecties zijn niet zó groot, dat er een expositie die één thema volledig zou illustreren uit geformeerd zou kunnen worden.

Het door de expositieruimte beperkte aantal atlassen, kaarten en globes wil een indruk geven van de aard van het materiaal, dat de historisch-kartograaf in bovengenoemde instituten kan bestuderen. Om deze aard goed te kunnen begrijpen is het lezen van de hier volgende geschiedenis van de collectie-vorming noodzakelijk.

Omdat de ruimte een belangrijke factor bij het selectieprincipe was, is er in de eerste plaats voor gezorgd, dat de 'beste' stukken uit de collecties op de tentoonstelling kwamen, en dat in de tweede plaats de tentoonstelling representatief was voor de diversiteit van de rest van de collecties. Daaruit mag U niet afleiden dat die 'rest' niet belangrijk zou zijn! De tentoonstellingsruimte liet zelfs niet toe alle 'top'nummers te etaleren.

Een kaartenverzameling zonder gedrukte catalogus blijft aan de meeste onderzoekers onbekend. Zo'n situatie is een ergernis, zowel voor de beheerder der verzameling als voor de beoefenaren der wetenschap.

Er zijn in Nederland ca. 150 grotere of kleinere bibliotheken, musea, archieven, waarin oude kaarten en atlassen bewaard worden. Ongeveer 15 daarvan hebben vroeger of in recente tijd hun atlassen- en kaartenbezit d.m.v. een gedrukte inventaris openbaar gemaakt. De Utrechtse universiteit is daar (nog) niet bij. Het vooruitzicht bestaat echter, dat onze universiteit, althans wat de collecties Moll en Ackersdijck betreft, binnenkort over een gedrukte catalogus zal kunnen beschikken, samengesteld door drs J. Harms.

Door de uitvoering van deze tentoonstellingscatalogus en door de ruime verspreiding ervan in binnen- en buitenland, wordt a.h.w. een voorschouw gegeven van wat later onthuld zal worden.

De Utrechtse universiteit bezit een aantal kartografische documenten van internationale belangrijkheid, waarvan het bestaan nauwelijks bekend is. Hun opname in deze catalogus en de reproducties van enkele kaarten of kaartfragmenten en van een globe, moet als een primcur beschouwd worden, hetgeen bijdraagt tot de waarde van de catalogus. De beoefenaren van de geschiedenis der kartografie (een internationaal gezelschap uiteraard) zullen zich dankbaar gestemd voelen jegens de organisatoren van deze tentoonstelling, vanwege de goede publiciteit die hiermee aan de oude kartografie uit Utrechts Universiteitsbezit gegeven is.

In de eerste in boekvorm verschenen catalogus der Universiteitsbibliotheek, in 1608, wordt in de appendix vermeld de 'Globus Coelestis & Terrestris Iod. Hondii, 1600.' In de catalogus van 1670 echter komen deze globes niet meer voor, zodat aangenomen moet worden, dat zij òf geen bibliotheekbezit waren òf van de hand gedaan zijn.

Wat de globes verder betreft gaat ook de belangstelling van de sterrenkunde reeds van oudsher hiernaar uit, getuige de vermelding op de Series van 1656:

'Hora Secunda: D. Iohannes de Bruyn, L. A. M. Physicae et Matheseos Professor, diebus Lunae et Martis Physicam; Jovis vero & Veneris Guilielmi Blaeu institutionem astronomicam de usu Globorum explicabit'.

Er is dus college gegeven in het gebruik van de globe van Blaeu; dit college kan aan de hand van een globe geweest zijn en niet alleen zuiver theoretisch. De betreffende hoogleraar, J. de Bruyn, was een bekend Carthesiaan, de eerste van die richting in dit vak aan de Utrechtse Universiteit. Zijn er toen één of twee globes van Blaeu geweest?? Over een aankoop was in de Vroedschapsresolutiën noch in de rekeningen van de Cameraar iets te vinden.

De bovengenoemde is de enige Utrechtse Series uit de 17e eeuw, welke bewaard is gebleven, dus men kan niet besluiten sinds wanneer dit onderwijs gegeven werd. Wel weet men dat Joh. de Bruyn hoogleraar was tot 1675 toe.

De eerstvolgende aantekeningen betreffende globes vindt men in de lijst van instrumenten, die Petrus van Musschenbroek (hoogleraar in natuur- en sterrekunde te Utrecht van 1723-1740) vraagt na zijn komst alhier. Deze lijst staat vermeld in de 'Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht¹⁾: Macdagh den Viden December 1723 Instrumenten, die vereischt worden op den Turris Astronomica'; onder no. 11 vindt men 'Twee nieuwe globi, geschatte prijs 80.--'. De vroedschap besluit dan dat o.m. deze aangeschaft mogen worden.

Daarna vindt men een vermelding in de notulen van 3 November 1732 waar men weer een lijst van noodzakelijk geachte instrumenten aantreft, nu voor het Theatrum Physicum, waaronder weer 'Twee nieuwe globi op den Toorn 50.--', welke instrumenten in de loop van drie of meer jaren aangeschaft mogen worden (benevens 'een kas, waerin dezelve bewaert zullen worden, ook een inventaris van voorsz. instrumenta te doen formeren en bij de leverantie van de instrumenta dezelve door heer Musschenbroek te doen tekenen'). Op 6 December 1733 worden besluiten genomen betreffende de door prof. van Musschenbroek opgestelde inventaris. In deze lijst nu²⁾, getiteld 'Inventaris van de instrumenten Astronomica, gekogt voor het Observatorium Astronomicum der Stadt Utrecht door den Heer Professor Petrus van Musschenbroek; 1733, vindt men o.a.: ... Twee oude Globi van Blauw, Twee nieuwe Globi van Valk. . . .

Dezelfde globes vindt men vermeld bij de inventarissen van 11 jan. 1740 (opgemaakt bij

¹⁾ Gemeente Archief: Archief der Stad Utrecht II, 121; zie ook J. A. Wijnne en L. Miedema: Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht betreffende de Academie, 1900, p. 207 resp. 239.

²⁾ Gemeente Archief no. 1030; zie ook Wijnne en Miedema l.c.p. 263-268 en G. W. Kernkamp: Acta et Decreta Senatus 1938 II, p. 604 en 620.

het vertrek van prof. van Musschenbroek) en 25 febr. 1752 instrumenten, overhandigd aan prof. J. Castillon).

Echter op de inventaris van 11 dec. 1758 (gemaakt door prof. J. D. Hahn), die van 22 febr. 1764 (instrumentarium, overhandigd aan prof. J. F. Hennert) en van 26 febr. 1787 (door prof. Hennert ingeleverde instrumenten) staan alleen genoemd: . . . Een globus coelestis en terrestris van Valck. . .

Zijn die van Blaeu nu weg? We zullen zien dat er later weer twee Blaeu-globes opduiken.

Dan zijn er nog de inventarissen van 1788 en van 5 juli 1805 (van door prof. Hennert weer ontvangen resp. weer ingeleverd instrumentarium), luidende: . . . 'In een kist twee globen, zijnde een Hemel en een Aardkloot. . . .' (ditmaal zonder aanduiding van maker dus).

In 1777 is te Utrecht onder auspiciën van prof. J. T. Rossijn opgericht het 'Gezelschap ter Beoeffening en Bevordering van de Proef-ondervindelijke Natuurkunde', welk gezelschap vele instrumenten kocht en beheerde.³⁾

In 1809 was prof. Rossijn nog voorzitter van dit Gezelschap; in 1811 moesten op order van Napoleon alle eigendommen van de Hogeschool naar Parijs overgebracht worden. Het staat vast dat het instrumentarium van het Gezelschap toen in veiligheid gebracht is ten huize van Rossijn.

Na de Franse tijd is een tweede Natuurkundig Gezelschap opgericht (1813), dat echter in 1816 samensmolt met het eerste gezelschap en bij die gelegenheid is een catalogus opge- maakt van het (gezamenlijke) instrumentenbezit van het gezelschap; het instrumentarium schijnt wel voor het overgrote deel van het oude gezelschap afkomstig te zijn.

In die catalogus van 1816 vindt men nu o.a.:

Een hemel en aard globe van Blaauw, 2 voet diameter, met hunne kleedjes.

Een hemel en aardglobe van Adams, 18 duim diameter, met hunne compassen.

Een hemel en aardglobe, 12 duim diameter, op hunnen voetstukken en met kleedjes.

Nieuw zijn hier dus de globes van Adams, die dus zeker uit het bezit van één der gezelschappen stamt; bovendien vindt men hier voor het eerst afmetingen genoemd en weet men dus met zekerheid welke der thans nog aanwezige globes bedoeld zijn.

De volgende catalogisering is van 1837⁴⁾, waarin men zowel de instrumenten van het Fysisch Laboratorium als die van het Natuurkundig Gezelschap vermeld vindt met opgave van de eigenaar. Hierin komen voor:

no. 1094 Een hemel- en aardglobe van Blaauw, 2 voet diam., met hunnen kleedjes (als 'maker' Valk genoemd, welke naam later doorgestreept is). Eigenaar Nat. Gez.

no. 1095 Een hemel- en aardglobe van 18 Eng. duim diameter, met haar compassen. Vervaardigd door Adams. Eigendom van Nat. Gezelschap.

no. 1102 Een hemel- en aardglobe 12 duim diam. met kleedjes. Vervaardigd door Valk en eigendom van het Nat. Gezelschap.

³⁾ P. H. van Cittert: Geschiedenis van de Verzameling antieke instrumenten van het natuurkundig laboratorium der Rijks Universiteit en van het Natuurkundig Gezelschap, Jrb. van Oud Utrecht 1929, p. 150 e.v.

⁴⁾ De catalogus 1816 van het Natuurkundig Gezelschap en die van 1837 en volgende jaren van het Natuurkundig Laboratorium bevinden zich in het Universiteitsmuseum.

Deze laatstgenoemde catalogus is verder bijgehouden tot in 1905, en er komen geen aankopen van globes meer in voor.

Daarentegen blijken in december 1931 twee globes in het bezit van de bibliotheek te zijn.

De weduwe van Prof. d'Aulnis de Bourouill verzoekt dan deze globes over te dragen aan het Geografisch Instituut. De bibliothecaris heeft daarover contact met Curatoren opgenomen en deze hebben blijkbaar om nadere inlichtingen verzocht. De gevraagde informatie heeft de bibliothecaris maar gedeeltelijk kunnen verstrekken; hij moest zich beroepen op de herinnering van de oudste leden van het personeel, volgens wie de globes kort voor de opening van het nieuwe gebouw in 1909 gekomen waren. En hij vermoedt dan, dat Mevrouw d'Aulnis de Bourouill ze in 1908, tegelijk met de bibliotheek van haar grootvader Y. D. C. Suermondt, geschonken heeft. Eind december beslissen Curatoren, dat de globes op het Geografisch instituut geplaatst zullen worden. Dit zijn de later te noemen globes van J. en W. Cary.

En welke globes bezit de Universiteit thans? En wat is het verband met de bovengenoemde opgaven? Men vindt uit dit bezit op deze tentoonstelling:

1. Aardglobe van Blaeu uit 1628, d.i. degene, die in cat. 1816 vermeld is en in cat. 1837 onder no. 1094. Ook gelijk aan die van de series van 1656 òf door van Musschenbroek in 1723 aangekocht?
2. Hemelglobe van Blaeu uit 1640, in 1963 door de universiteit antiquarisch aangekocht.
3. Hemelglobe van Valk, genoemd in cat. 1816 en onder no. 1094 in cat. 1837. Heeft men toen en misschien ook reeds vroeger de vergissing begaan, mede ook door het bijna gelijke formaat, en niet gezien dat de aardglobe van Blaeu en de hemelglobe van Valk was? De eerste ondergetekende acht het mogelijk dat de globes onder 1 en 3 genoemd het paar vormen, dat van Musschenbroek in 1723 aanschafte. Echter blijft de mogelijkheid bestaan dat de globe onder 1 genoemd de helft van dat paar is en die onder no. 3 de helft van de aankoop uit 1732.
4. Hemelglobe van G. Valk en
5. Aardglobe van G. en L. Valk. Deze globes zijn identiek met het stel in cat. 1816 genoemd en in cat. 1837 onder no. 1102. Het lijkt mij waarschijnlijk dat dit paar de globes zijn, door van Musschenbroek in 1732 gevraagd. Zo echter globe no. 1 gezien moet worden als de helft van de aankoop in 1723 en no. 3 als de helft uit 1732 dan zouden deze beide globes dus uit het bezit van het eerste Nat. Gezelschap stammen.
6. Aardglobe op voet, van G. Adams, gedateerd 1789. Deze komt voor op inv. 1816 van het Natuurkundig Gezelschap en is dezelfde als onder no. 1095 in cat. 1837.
7. Hemelglobe van G. Adams, behorend bij no. 6, eveneens voorkomend in inv. 1816 en die van 1837 onder no. 1095.
8. Aard- in hemelglobe van G. en L. Valk, samen in etui, in 1936 ter gelegenheid van het derde eeuwfeest onzer Universiteit geschonken aan de Universiteit.
9. Aardglobe van J. en W. Cary uit 1815.
10. Hemelglobe van J. en W. Cary uit 1799.

Deze beide zijn degenen, afkomstig van Mevrouw d'Aulnis de Bourouill.

Aangaande de aardrijkskundige kaarten valt de collectie aan de Utrechtse universiteit grotendeels uiteen in die der Universiteitsbibliotheek en die van het Geografisch Instituut.

De wijze, waarop de collectie kaarten en atlasen van de bibliotheek ontstaan is, hangt nauw samen met de geschiedenis van de bibliotheek: deze is opgericht in 1584, dus 50 jaar voor de stichting van de Illustre School (in 1636 tot Universiteit verheven). Tot 1817 was de bibliotheek gevestigd in het koor van de Janskerk, maar daarna is zij overgebracht naar de gebouwen, die deel hadden uitgemaakt van het paleis van Koning Lodewijk Napoleon aan de Wittevrouwenstraat, waar zij thans nog is gevestigd en waar in 1909 een nieuwe vleugel is bijgebouwd. Uit deze enkele gegevens moge blijken dat pas in de 19e eeuw serieuze aandacht is gewijd aan de uitbouw van de bibliotheek, hetgeen zijn weerslag vindt in de collectie kaarten en atlasen.

Het gaat hierbij om 38 atlasen, uitgegeven in Nederland vóór 1800, en om ongeveer 3000 kaarten. Over de herkomst van de kaarten verkeren we niet in het onzckere, omdat ze grotendeels afkomstig zijn van een legaat en een schenking, die in het 2e en 3e kwart van de 19e eeuw ontvangen zijn. Niet zo eenvoudig ligt de situatie met betrekking tot de atlasen: voor deze moet stuk voor stuk de herkomst worden nagegaan. Dat is voor de belangrijkste, die ongeveer de helft van het totaal vormen, gedaan en dit onderzoek heeft ook resultaten gehad, doch niet zo, dat van elk van de betrokken atlasen zeer nauwkeurige gegevens kunnen worden geboden. Met de oudste atlas is dat gelukkig wel het geval: het is de Latijnse vertaling van Ptolemaeus, uitgegeven te Mainz in 1513, die achter de tekst en de kaarten van Ptolemaeus 20 kaarten heeft, die als een atlas te beschouwen zijn. Dit boek is afkomstig van Evert van de Poll, anders gezegd Pollio, de raadpensionaris van Utrecht, die aan de Drift heeft gewoond en wiens bibliotheek na zijn overlijden in 1602 aan de stadsbibliotheek gekomen is. Over andere aanwinsten uit de 17e eeuw licht de catalogus van de bibliotheek, in 1760 verschenen, ons in. Er blijkt uit, dat de bibliotheek twee edities van Ortelius' *Theatrum* verworven heeft, een Latijnse van 1592, een Franse van 1598. Voorts de atlas van Mercator-Hondius van 1607, de 'Tabula geographica' van Bertius van 1616 en een atlas van Hondius en Janssonius van 1633/38. Of deze kaartwerken gekocht dan wel geschonken zijn, kan men niet zeggen. Een ogenblik is gedacht, dat ze afkomstig zouden zijn uit de bibliotheek van de Utrechtse historicus Arnoldus Buchelius, welke in 1642 geveild is en waaruit voor de stadsbibliotheek een aantal werken gekocht is. In de veilingcatalogus van Buchelius zijn de titels echter niet aangetroffen, zodat deze hypothese niet te bewijzen is. Overigens moet in het voorbijgaan opgemerkt worden, dat de toenmalige bibliothecaris Cornelis Booth (1605-1678) niet geheel onverschillig tegenover de kartografie gestaan kan hebben; hij stelde nl. een korte beschrijving van de stad Utrecht samen, bij de kaart van die stad van Herman Saffleven, 1648.

Na het overlijden van Booth in 1678 heeft het de bibliotheek lange jaren aan een goede verzorging ontbroken en het is eerst in het begin van de 19e eeuw, dat er aanwinsten van meer belang te boeken zijn.

In 1826 zijn verworven de delen 2 en 3 van de 'Nieuwe Groote Lichtende Zeevakkel' van Claas Jansz. Voogt, in het licht gebracht door Johannes van Keulen; in 1827 volgden de

grote atlas van Blaeu en diens Stedeboeken van de beide Nederlanden, van Italië en van Savoye, in Nederlandse vertaling. Waarschijnlijk omstreeks deze tijd, wijl vermeld in de catalogus van 1835, zijn ook het eerste deel van Waghenaers 'Spiegel der Zeevaerd' van 1584 en de 2e editie van het Caertthresoor van Corn. Claesz, in het bezit van de bibliotheek gekomen. Kan men over de herkomst van deze werken geen nadere gegevens verschaffen, anders is het met de Zee-atlas van Pieter Goos, van 1676, die in 1837 in de bibliotheek is opgenomen. Hij is afkomstig van Jacob Maurits Carel Baron van Utenhove van Heemstede, een man, die in zijn tijd een zekere vermaardheid als wis- en natuurkundige gehad heeft en een tijdlang de leider van de Utrechtse Sterrenwacht is geweest. Hij heeft zich o.m. moeite gegeven voor de juiste plaatsbepaling van de stad Utrecht, waarbij hij samengewerkt heeft met pater Franciscus de Paula Triesnecker S. J. Zijn boeken, waaronder de genoemde Zee-atlas, heeft hij aan de Utrechtse U. B. vermaakt. Een jaar nadat deze ontvangen waren, kwam het legaat van Gerard Moll de bibliotheek verrijken. Moll, sedert 1812 hoogleraar te Utrecht, heeft zich op velerlei gebied bewogen en zijn legaat toont daarvan de bewijzen. Reeds in 1806 heeft hij medegewerkt aan een nauwkeurige bepaling van het meridiaanverschil tussen Amsterdam en Utrecht door middel van vuurseinen op de toren te Loenen ontstoken. Te Utrecht was hij o.m. de directeur van de Sterrenwacht. In 1825 publiceerde hij een verhandeling over de vroegere zeeochten der Nederlanders; in 1826 was hij lid van de commissie ter verbetering van de zeekaarten.

Moll heeft zich bijzonder toegelegd op het verzamelen van kaarten, zodat bij zijn overlijden in 1838 zijn collectie een omvang had van 1300 stuks. Het is een bonte verzameling van kaarten, ook in handschrift, en tekeningen van allerlei aard. Men vindt er behalve kaarten en plattegronden in eigenlijke zin, 70 scheepsbouwkundige tekeningen uit de 17e en 18e eeuw; voorts militaire kaarten, astronomische kaarten enz. Het meest curieuze stuk van deze collectie is een kaart in handschrift, gedateerd: Batavia, 8 september en getekend: Abel Tasman. Zij vormt 'een grondig onderwijs, hoe men alderbekwaamst zal kruisen op het zilverschip, komende uit Nova Hispania naar Manilla' en wijst de weg o.a. door 'Abel Tasmans passagie langs de kust van Nieuw Guinea'. Een ander opschrift dan het genoemde waarschuwt 'niet te dicht onder de kust van de Philippijnen te zeilen!' Deze kaart is wel het meest belangwekkende stuk van de verzameling (zie no. 43).

Een inventaris in handschrift is gemaakt door de lector in de sterrenkunde A. S. Rueb, in 1848, waarvan L. A. Reuvers een uittreksel heeft gepubliceerd, betrekking hebbende op de Nederlandse kaarten, in de Verhandelingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 1850. Later is de indeling herzien en een nieuwe inventaris gemaakt.

De verzameling atlassen van de bibliotheek werd uit het legaat-Moll verrijkt met het 6e deel van de 'Grote Lichtende Zee-fakkel' van Van Keulen van 1753. In 1864 kwam een schenking het aantal kaarten aanzienlijk vermeerderen, terwijl ook het aantal atlassen er mee uitgebreid werd. In 1861 was nl. de hoogleraar in de economie en statistiek aan de Utrechtse Universiteit, Jan Ackersdijck, overleden en drie jaar na zijn dood schonk zijn weduwe dozen met adversaria en 1500 kaarten aan de bibliotheek. De atlassen zullen in dank aanvaard zijn. Waghenaers 'Spiegel der Zeevaerd' van 1584/'85, de Atlas van Janssonius van 1650/'52 met de zee-atlas en een ongekleurd exemplaar van Blaeu's beide Stedeboeken - dat van de Verenigde Neder-

landen enigszins defect – en het 'Brandende Veen' van Roggeveen van 1675 vormden een welkome verrijking van de verzameling der bibliotheek.

Van de kaarten weten wij, uit een brief van de toenmalige bibliothecaris Dr. Vermeulen aan Curatoren, dat Ackersdijk ze voor een groot deel op zijn menigvuldige reizen gekocht heeft. Ze dateren dan ook voornamelijk uit de eerste helft van de 19e eeuw.

Men krijgt de indruk, dat de collectie als geheel maar matig op prijs gesteld is en de grond daarvoor zal dan gezocht moeten worden in de omstandigheid, dat zij voornamelijk contemporaine kartografie omvatte. Aan haar inventarisatie is lange jaren weinig gedaan. In de systematische catalogus van de U. B. kan men echter naast kaarten uit de verzameling-Moll ook die uit de collectie-Ackersdijk vinden. Een nieuwe beschrijving van beide is in bewerking. Uit het voorgaande zal duidelijk zijn, dat het toevallige element bij de collectievorming een grote rol heeft gespeeld en dat van een actieve aankooppolitiek weinig blijkt. Zekerheid, dat een aantal aanwinsten uit 1881 en 1882 op het initiatief van de bibliothecaris terug gaan, is er niet, doch het vermoeden ligt voor de hand dit aanwezig te achten.

Van 1879 tot 1889 is bibliothecaris van de universiteit geweest de bekende P. A. Tiele. Dat deze zijn belangstelling voor geografie en reizen te Utrecht niet verloochend heeft, valt niet moeilijk aan te tonen. Wanneer we nu zien, dat in 1881 de Utrechtse Provinciale Bibliotheek (dat zal wel zijn de bibliotheek van de Griffie) de atlas van Pieter Goos van 1650 aan de U. B. cadeau doet en in 1882 het Gemeente-archief het 'Toneel des Aardrijks' van Blaeu (1642-1646) en de uitgave-1650 van diens 'Zeespiegel' in bruikleen schenkt, zullen we mogen aannemen, dat Tiele de beide instellingen daartoe heeft weten te bewegen. Daarna houden de aanwinsten op kartografisch gebied goeddeels op, afgezien van moderne kaarten, die na de oprichting van het Geografisch Instituut aan deze instelling in depôt zijn gegeven. Men kan alleen nog vermelden, dat in 1918 de plaatselijke rechtbank een exemplaar van de Zee-atlas van J. van Loon van 1661 aan de bibliotheek heeft afgestaan.

Dit overzicht van de wijze, waarop de U. B. in het bezit gekomen is van haar belangrijkste atlassen en haar kaarten, geeft een globale indruk van de aard en omvang van haar verzameling.

Aangaande de collectie van het Geografisch Instituut kan het volgende worden meegedeeld:

In de eerste maanden van het jaar 1912 ontvingen verschillende personen in Nederland een circulaire, ondertekend door de hoogleraren Muller, Niermeyer en Oestreich, allen verbonden aan het Geografisch Instituut der Rijks Universiteit te Utrecht, van de navolgende inhoud:

L.S.

Ondergetekenden komen uwen steun verzoeken in een zaak van nationaal en wetenschappelijk belang.

In de voor kort verschenen catalogus *Geographie, Voyages* der firma Frederik Muller & Cie komen een aantal atlassen en kaarten voor, die monumenten zijn voor de vaderlandsche kartographie der 17e en 18e eeuw en die tevens hoogst zeldzaam zijn, voor een deel zelfs unica.

Er dreigt gevaar dat vele dezer kaartwerken worden opgekocht door buitenlanders, vooral Amerikanen. Ondergeteckenden willen daarom beproeven de belangrijkste uitgaven voor ons land te behouden. Het nieuwe Geographisch Instituut onzer Universiteit zal zich moeten bezighouden met de studie der Nederlandsche Kartographie, waarvan de geschiedenis nog bijna geheel moet worden opgeschreven. Maar die arbeid zal niet kunnen worden verricht wanneer kaartwerken, die hier te lande niet in openbare verzamelingen aanwezig zijn, overgaan in handen van Amerikaanse verzamelaars.

Nadat reeds eenige bijdragen zijn ingekomen, zal alsnog een som benoodigd zijn van ongeveer drie duizend gulden. Ondergeteckenden komen tot U met het verzoek hun streven te willen steunen door ook uwerzijds eene bijdrage toe te zeggen. Zij verklaren zich gaarne tot mondelinge toelichting bereid, indien U die mocht verlangen.

J. J. A. Muller
Hoogleraar in de Geodesie en Kartographie

K. Oestreich
Hoogleraar in de Physische Geographie

J. F. Niermeyer
Hoogleraar in de Politieke Geographie

De opsteller van deze tekst is ongetwijfeld Prof. J. F. Niermeyer geweest, wiens kennis van de geschiedenis van de kartografie we reeds kenden uit zijn in 1893 verschenen artikel: 'Zur Geschichte der Kartographie Hollands in den drei vorigen Jahrhunderten'. (Progr. Erasm. Gymnasium R'dam). Het Geografisch Instituut, gesticht in 1908, *kocht* echter in 1909 reeds de belangrijkste stukken uit de Geographic-Voyages voor een bedrag van f. 3700,—. Het kocht — vreemde gewoonte voor die tijd — op krediet. In 1912 was de rekening bij de fa. F. Muller & Co nog niet geheel voldaan en Prof. Niermeyer moest een bedelactie ondernemen om zijn tekort te dekken. Hij slaagde daarin door:

1. een bijdrage van het Oud-studenten-fonds te vragen
2. geld met de bovengenoemde circulaire in te zamelen
3. een in 1909 voor f. 500,— gekochte West-Indische Paskaart van W. Blaeu weer te verkopen voor f. 1000,— aan de heer Phelp Stokes te New York

Men stelle zich eens voor wat anno 1912 een bedrag van bijna f. 4000,— betekende! Het is waarlijk geen wonder dat de financiering toen moeilijk was.

Nederland, en in het bijzonder het Geografisch Instituut, mag Niermeyer wel zeer dankbaar zijn voor zijn stoutmoedige onderneming. Vele van de beste stukken uit de beroemde catalogus 'Geographic-Voyages' van 1910 bleven daardoor in Nederlands bezit.

OUDE EN NIEUWE BOEKHANDEL

VAN

J. L. BEIJERS — NEUDE 21. (TELEF. INTERG. 958.)

MAGAZIJN

VAN

OUDE EN NIEUWE BOEKEN

DIRECTE HANDEL

MET

AMERIKA, DUITSCHELAND, FRANKRIJK,
ENGELAND EN BELGIË.

BOEK- en KUNSTVERKOOPINGEN

HOOFDAGENTSCHAP

VAN:

HET NIEUWS VAN DEN DAG

DE NIEUWE ROTTERDAMSCHÉ
COÛRANT

HET ALGEMEEN HANDELSBLAD

HET VADERLAND

— DE AMSTERDAMMER —

Weekblad

en andere Dag- en Weekbladen.

ADVERTENTIE-BUREAU.

BELEVERD AAN *Het Geograph. Instituut*
Alhier

Fol.

UTRECHT

25/6

1912

<i>Van auctie Fred. Muller & Co</i>		
<i>N° 472</i>	<i>Ortelius, Theatrum orbis Terrarum 1579 met opgeld en kosten en provisie</i>	<i>90 -</i>
<i>476</i>	<i>Goos, De lichtende Colonne ofte Zeevingel 1658 met opgeld enz.</i>	<i>114 -</i>
<i>480</i>	<i>J. de Waer a. J. v. Keulen, De nieuwe groote Lichtende Zee- fackel b. deel 1753 met opgeld enz.</i>	<i>216 -</i>
<i>Is mindering op het bedrag deres rekening inruigen. Of is honderd Guldens v. 300.-</i>		<i>420 -</i>

Prijzen uit 1912

Hieronder volgen enkele titels, geselecteerd uit de acht atlassen en de twintig kaarten die verworven werden:

Willem Barendtsz: Atlas van de Middellandse Zee, Franse editie, uit 1626 (de kaarten alleen).

P. van Alphen: Nieuwe Zeeatlas uit 1660.

Johannes Janssonius: Atlas van Frankrijk uit 1631.

Willem Blaeu: Paskaart, gedrukt op perkament, van de kusten van West Europa, uit ca. 1610.

Gastaldi's wereldkaart uit 1546, in een editie, bezorgd door Gerard de Jode, Antwerpen, 1555.

Duitse editie van dezelfde wereldkaart, ca. 1560.

Lafreri's uitgave van Mercator's wereldkaart in dubbel-hartvormige projectie.

H. Brouwer's ms. kaarten van de kusten van Chili en Brazilië, 1640.

Niet alleen door aankopen bij Fred. Muller & Co, maar ook uit de catalogi van Martinus Nijhoff werden belangrijke stukken verworven: zo bijvoorbeeld de Makassarese zeekaart van de Oost Indische Archipel.

Bovendien werden op aucties van de fa. Beyers te Utrecht de eerste uitgave van Janssonius' 'Atlas Novus' uit 1638 en een 'Theatrum' van Ortelius uit 1579 gekocht.

Dit materiaal vormt het 'pièce de milieu' van de verzameling van het Instituut. Langzamerhand breidde de omvang zich uit tot een dertigtal oude atlassen en 750 dito kaarten.

Deze bijzonderheden van de geschiedenis van de kaartenverzameling zijn typerend voor de jaren omstreeks 1910, de jaren waarin Dr. F. C. Wieder, bij het antiquariaat Fred. Muller & Co, de grote man achter de schermen voor de oude kartografie was. Het was niet alleen het Geografisch Instituut dat tot collectievorming overging. Ook het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap deed belangrijke aankopen bij Fred. Muller & Co. En de bestuurders van dit Genootschap in die jaren waren zelfs van mening dat het niet te pas kwam dat 'de eigengereide heren van nieuwbakken instituten' zich in het privilege van het Genootschap mengden door ook de studie van de oude kartografie te entameren. (Zo staat het althans beschreven in de correspondentie uit de jaren 1911 van het K.N.A.G. bestuur).

De jaren van Wieder's activiteit bij het antiquariaat zijn zeer belangrijk geweest voor de collectievorming in Nederland. Na die tijd is er geen periode meer geweest waarin zoveel atlassen, globes, kaarten en oude reisbeschrijvingen in korte tijd verhandeld werden.

Het Geografisch Instituut heeft in het jaar 1916 nog een merkwaardige transactie met Dr. Wieder gedaan. Een handelstransactie, die achteraf betreurd kan worden. Het Instituut kocht nl. in 1912, op een veiling bij Fred. Muller & Co een luxe exemplaar van het zesde deel van de 'Nieuwe Grootte Lichtende Zeevakkel' door Joh. van Keulen, uitgegeven in 1753, voor f. 200,—. Ook de Utrechtse Universiteitsbibliotheek bezat een dergelijk exemplaar, hoewel in meer beknopte uitvoering. Aan Wieder was dit niet ontgaan en in 1916 deed hij het voorstel dat het Instituut zijn exemplaar aan hem zou verkopen voor eenzelfde bedrag (f. 200,—) als waarvoor het indertijd op de veiling gekocht was. Het Instituut was zo naïef op dit aanbod in te gaan en mist daarom nu een prachtig stuk maritieme kartografie.

Na deze min of meer anecdotische bijzonderheden willen we even stilstaan bij het tegenwoordige karakter van de kaartenverzameling van het Geografisch Instituut. Men kan zich afvragen welk nut de in 1909 door Niermeyer aangekochte oude zeeatlassen en andere zeldzaamheden op het gebied van de maritieme kartografie wel voor het tegenwoordige hoger onderwijs in de geografie bezitten. Het is echter niet helemaal eerlijk om die aankoop uit 1909 nu te bekritisieren, want ten tijde van de aanschaffing was de keuze zeker gerechtvaardigd omdat in die tijd de studie van de Nederlandse koloniale expansie en van de Nederlandse ontdekkingsreizen een actueel en belangrijk onderwerp vormden in de opleiding van geografen. De functie, welke de oude zeeatlassen van Goos, Doncker en van Alphen en de 16e en 17e eeuwse wereldkaarten in onze tijd voor het onderwijs te Utrecht bezitten, ligt grotendeels in hun betekenis voor de *algemene geschiedenis* van de kartografie. Het zijn documenten van de Nederlandse beschavingsgeschiedenis en eigenlijk zou geen student in de Geografie het Instituut mogen verlaten zonder er kennis van te hebben genomen.

Het zijn bovendien kartografische producten die bij uitstek geschikt zijn om de belangstelling van de studenten voor de oude kaart als bron voor hun studies te wekken.

En in de derde plaats vervult het Instituut een functie in internationaal verband door documentatie over deze unieke of zeldzame kostbaarheden te verschaffen.

Welk type oude kaarten acht men dan thans van belang voor de studie van de geografie? Dat zijn in de eerste plaats de detailkaarten van Nederland. Kaarten op grote schaal, die een zo volledig mogelijk beeld van de topografische gesteldheid geven. Voor Nederland zijn dit dus, behalve de ms. kaarten, de waterschapskaarten, de waterstaatskaarten, de militaire kaarten en de eerste edities van onze topografische kaarten. Met uitzondering van de ms. kaarten die men immers in de overheidsarchieven moet zoeken, zijn deze categorieën in de verzameling van het Geografisch Instituut goed vertegenwoordigd.

Behalve de naam van Prof. Niermeyer is er nog een naam die in het verband van deze tentoonstelling met dankbaarheid vermeld moet worden. Het is die van de classicus Dr. H. J. Lulofs, die zijn bibliotheek van werken op het gebied der antieke geografie en aanverwante vakken aan het Geografisch Instituut naliet. Een scheiding tussen geografie en kartografie was in vroeger eeuwen nauwelijks aanwijsbaar. Het lijkt daarom gerechtvaardigd om de collectie Lulofs in deze catalogus te vermelden, al was het alleen maar wegens de 8 verschillende uitgaven van Ptolemaeus' 'Geographia' die zich daarin bevinden.

Een gedrukte catalogus van Lulofs' bibliotheek werd in 1943 uitgegeven.

J. G. van Cittert-Eymers
D. Grosheide
C. Koeman

Utrecht, december 1964.

1 Aardglobe van Blaeu

Signering: Amstelredami. Excusum, in aedibus Auctoris. Cautum est Illustr. D. D. Ordinum Hollandiae, Westfrisiaeq. privilegio, ne quis intra decem annos ab editione proximos, globum hunc Orbis terrae, augustiori quam hactenus forma delineatum citra consensum et voluntatem Guiljelmi Blaeuw aut aeri incidere aut alibi incisum in easdem Regiones venalem importare audeat, sub poenis in originali diplomate latius expressis.

Namen der landen enz. zijn in het Latijn.

De rand draagt een kalenderindeling, tekens van de dierenriem, namen der windstreken, enz.

Afmetingen: diameter globe ca. 66 cm; hoogte der houten voet $61\frac{1}{2}$ cm.

Datering: laatste jaartal op de globe voorkomend is 1628.

Het kleedje, genoemd in de cat. 1816 en 1837 ontbreekt.

Univ. Mus. A. 28

2 Hemelglobe van Blaeu

Signering: Coeli formam, syderumq. in eo positum, quanta fieri potuit diligentia, hic expressimus: in quorum locis consignandis secua sumus abacos viri celeberrimi et vere nobilis Tycho-nis Brahe nostri quondam praecceptoris, cui ob indefessum laborem summamq., industriam non hoc seculum solum, sed omnes quotquot tot retro seculis sydera ad normam expangere ausi fuere, hac in parte palman non inviti concedant. Ad quem numerum e nostris observationibus haud poenitendus cumulus insuper accessit. Circa antarctitum vero et occultum nobis polum plus quam 300 stellas adjecimus. Harum autem distantias a fixis istis quarum loca Tycho jam certo consignaverat Fredericus Houtmannus nostro ductu dimensus, in novos asterismos digessit quorum omnium loca ad epocham anni 1640 hic reduximus Guilielmus Blaeuw. (erboven een portret van Tycho Brahe).

Namen van sterrenbeelden en sterren zijn alle in het Latijn, een groot aantal ook in het Grieks en Arabisch.

Kleuren zijn fraai gerestaureerd.

Afmetingen: diameter globe 64 cm; hoogte der houten voet $67\frac{1}{2}$ cm, de rand hiervan is geheel als die der aardglobe.

Datering: 1640.

Geogr. Inst.

3 Hemelglobe van G. en L. Valk

Signering: Uranographia. Syderum et Stellarum in singulis Syderibus conspicuarum, exhibens Delineationem accuratissimam qua ex observationibus Astronomi plane Singularis Iohannes Hevelii usque ad finem anni MDCC emendata est. Nova praeterea methodo additus est ex mente Lotharii Zumbach M. D. et Mathem. Claris. Horizon ad Meridianum Amstelædamensem accurate per annos plures quam ducentos, Lunae Syzygias indicans, praeter annos communes et bissextiles; Opera et Studio Gerhardi et Leonhardi Valk, Amstelædamensium 1728, cum privilegio.

Namen van sterrenbeelden en sterren zijn in het Latijn.

Kleuren zijn bijna geheel verbleekt.

Afmetingen: diameter globe 62 cm; hoogte der vernieuwde houten voet $61\frac{1}{2}$ cm.

Datering: 1728.

Univ. Mus. A 30

Geheel analoge signering voor een Valk-globe vindt men opgegeven bij E. L. Stevenson: *Terrestrial & Celestial Globes*, 1921, deel II p. 145/146 en bij E. Zinner: *Astronomische Instrumenten des 11-18 Jahrhunderts*, 1956, p. 569, nu met het jaartal 1715.

4 Hemelglobe van G. Valk

Signering: Uranographia, coelum omne hic completens, illa pro ut aucta, et ad annum 1700 completum, magno ab Hevelio correcta est; ita, ejus ex prototypis, sua noviter haec Ectypa veris astronomiae cultoribus exhibet et consecrat Gerardus Valk Amstelædamensis cum privilegio.

Tweede signering: Monitum novis hisce sphaeris Novissimus Ex praescripto Lotharii Zumbach Med. Doct. Unus et alter additus Horizon: Quorum is, qui huic Coelesti, praeter communes atq. Bissextilem, Ut exactior, Luminarium indiget Locum ad Meridianum Amstelodamens. Plus, quam per Ducentos Annos, Suis Mensium Diebus Appositas Lunae Syzygias, Medio Tempore Medias, Ingeniosâ Methodô et eruit, et exhibet.

Namen van sterrenbeelden en sterren zijn in het Latijn vermeld.

Kleuren bijna geheel verbleekt.

Afmetingen: diameter globe 31 cm; hoogte der vernieuwde houten voet 29 cm.

Datering: 1700.

Het kleedje, genoemd in de cat. 1816 en 1837, ontbreekt.

Univ. Mus. A 29

Zie Zinner p. 569 en Stevenson II p. 149, daar Ger. et Leon. Valk en jaartal 1750.

Zie Stevenson II p. 149.

5 Aardglobe van G. en L. Valk

Signering: Cosmotheore, Coelesti nostro globo, par, et plané Novus, hic terrestris ut existeret: certo facias: Errore veterum sublatô, non tantum Utriusque Orbis Longitudines ac Latitudines, per reiteratas Neotericorum Observationes, hic esse restitutas: sed et nullum typis Emendatiorem prodiisse, hoc igitur Novissimô tam diu fruere, doncc, sub Majoriforma, meô acre Alios eudemus Ger. et Leon. Valk, Calcographi Amstelædami Ao. 1700 Cum privilegio..

Hemelglobe van G. en L. Valk. 1728.

Univ. Mus. A 30

Afmetingen: diameter globe 31 cm; hoogte der houten voet 29 cm.

Op de rand der voet zijn aangebracht een kalenderindeling, dierenriemtekens, zondagsletters voor verschillende jaren, enz.

Datering: 1700.

Univ. Mus. A 27

zie Stevenson II p. 148, daar jaartal 1750.

Het feit, dat de globes van Valk, in tegenstelling met die van Blaeu, uit verschillende jaren, op het jaartal na, vaak dezelfde signering dragen, geeft al meer een fabriekmatig idee.

6 Aardglobe van G. Adams

Signering: Britanniarum Regi Augustissimo Georgio Tertio Scientiarum cultori pariter et Praesidio, globum hunc Terrestrem, Omnes hactenus exploratus terrarum tractus, ad Observationes Navigantium Itererantium et Astronomorum recentiores accuratissime descriptos exhibentem, Grati animi et pietatis monumentum, D. D. Q. Omni culti et officio devinctissimus G. Adams. Made by D. Adams, Globe Manufacturer et Mathematical Instrument Maker, Charing Cross, London, 1789.

Namen der landen enz. zijn in het Engels.

Kustlijnen en rivieren zijn groen gekleurd.

Afmetingen: diameter globe 41 cm, hoogte der houten drievoet 56 cm; compas in de voet ingebouwd.

Datering: 1789.

Er zijn enkele resiroutes op de globe aangegeven.

Univ. Mus. A 5

7 Hemelglobe van G. Adams

Signering: Britanniarum Regi Augustissimo Georgio Tertio Astronomium Patrono Munificentissimo Celeberrimo, Globum hunc Coelestem Novam et Emendatiorem Coeli Imaginem, Sydera apud Africae Promotorium Australe nuperrime observator Atq. Stellas Catalogi Flemstediani Universas, vere experimentum, Grati animi et pietatis monumentum, D. D. Q. Omni culti et officio devinctissimus G. Adams, Londoni, apud G. Adams, artificem Regium Fleetstreet.

Namen der sterrenbeelden en der sterren steeds in Latijn en Engels, sommige bovendien met hun Griekse en Arabische benaming.

Kleuren: zeer gedeeltelijk zijn de oude kleuren bewaard gebleven.

Afmetingen: diameter der globe 46 cm; hoogte der vernieuwde voet 40 cm.

Univ. Mus. A 6

8 Aard- in hemelglobe van G. en L. Valk

Signering: aardglobe: Novus Globus Terristris. Auct. et Editor Gerh. et Leon. Valk, Amstelodami. hemelglobe: Novus Globus Coelestis, Auct. et Edit. Gerh. et Leon. Valk, Amstelodami.

De aan de *binnen*zijde van het etui geplakte hemelglobe is eigenlijk bestemd om *buiten* op een

bol geplakt te worden. Het gevolg is dat bij de sterrenbeelden rechts en links verwisseld is. Namen zowel van landen enz. als van sterrenbeelden en sterren zijn in het Latijn. Kleuren zijn prachtig bewaard gebleven, omdat het etui meestal gesloten is. Afmetingen: de diameter der aardglobe is ca. 7,6 cm; de hemelglobe = etui, sluit er juist omheen.

Datering: ca. 1700.

Univ. Mus. UM 319

Analoge aardglobe, zelfde afmeting en zelfde signering, zit op een tellurium van P. Eysenbroek te Haarlem, datering van ca. 1750.

9 Aardglobe van Cary

Signering: Cary's new terrestrial globe exhibiting the tracks and discoveries made by Captain Cook: Also those of Captain Vancouver on the NorthWest Coast of America; and M. de la Perouse, on the Coast of Tartary. Together with every other improvement collected from various navigators to the present time. London. Made and sold by J. en W. Cary, Strand March 1 st 1815.

Namen van landen enz. zijn in het Engels; er zijn ook enkele routes van beroemde reizen op aangegeven.

Gekleurd.

Afmetingen: diameter der globe 50 cm, hoogte der houten driehoek, welke op wieltjes staat, 91 cm; in de voet is een compas ingebouwd. De rand draagt een kalenderindeling, tekens der dierenriem, windstreken enz.

Datering: 1815.

Geogr. Inst.

10 Hemelglobe van Cary

Signering: Cary's new and improved celestial globe, on which is carefully laid down the whole of the stars and nebulae contained in the Astronomical Catalogue of the Revd. Mr. Wollaston F.R.S. Compiled from the authorities of Flamsteed, de la Caille, Hevelius, Mayer, Bradley, Herschel, Maskeline etc. With an extensive number from the works of Miss Herschel. The whole adapted to the year 1800 and the limits of each constellation determined by a boundary line. London. Made and sold by J. en W. Cary. No. 181 Strand, Mar. 1799.

Namen der sterrenbeelden enz. zijn in het Latijn; de sterren zijn in hun verschillende grootten aangegeven.

Kleuren: vrij zachte kleuren.

Afmetingen: diameter der globe 50 cm, hoogte der houten driehoek, welke evenals die der aardglobe, op wieltjes staat, 91 cm; in de voet is een compas ingebouwd. De rand is geheel gelijk aan die der aardglobe.

Datering: 1799.

Geogr. Inst

Beschrijving der atlasen en zeemansgidsen

11 Ptolemaeus, Claudius

Geographiae opus novissima traductione e Graecorum archetypis castigatissime pressum ceteris ante lucubrationum multo praestantius. Argentinae, 1513.

U.B./T fol. I (rariora)

Kaarten in houtsnede.

Deze editie van Cl. Ptolemaeus' *Geographia* wordt als de belangrijkste in de reeks van her-uitgaven beschouwd. Er zijn niet minder dan 20 'Tabulae Novae' aan toe gevoegd door de geograaf Martin Waldseemüller, welke tevens een nieuwe redactie van de tekst verzorgde. Onder deze 'moderne' kaarten bevinden zich de eerste atlaskaart, speciaal aan de Nieuwe Wereld gewijd en de vroegste proef van kleurendruk in atlaskaarten: de kaart van Lotharingen, geboortestreek van Waldseemüller.

12 Ptolemaeus, Claudius

Geographiae libri VIII partim a Bilibaldo Pirckheimero translati ac commentario illustrati, partim . . . collatione emendati atque . . . restituti. His accesserunt scholia . . . , indices . . . Conradi Lycosthenis opera adjecti . . . epistula . . . de utilitate tabularum . . . , tabulae novae per Sebastianum Munsterum, geographicae descriptionis compendium. Basileae, 1552.

U.B./P fol. 151² (rariora)

Deze editie van Cl. Ptolemaeus' *Geographia* is een herdruk van de uitgave van 1545, welke eveneens te Bazel bij Henricus Petri verschenen is en welke weer een uitgebreide her-uitgave van de in 1540 verschenen eerste editie van het door Sebastiaan Münster geredigeerde werk is. De beroemde geograaf Seb. Münster was de eerste die de herkomst van de 'moderne' kaarten in de *Geographia* vermeldde.

13 Ptolemaeus, Claudius

Geographiae libri VIII Graeco-latini. Latine primum recogniti et emendati cum tabulis geographicis ad mentem auctoris restitutis per Gerardum Mercatorem; jam vero ad Graeca et Latina exemplaria a Petro Montano iterum recogniti et pluribus locis castigati. Adjecta insuper ab eodem nomina recentia et aequipollentia ex variis auctoribus veteribus et recentioribus magna cura collecta in gratiam et usum geographiae studiosorum. Amsterodami, 1605.

U.B./T. fol. 161

Ook de beroemde kartograaf Gerard Mercator heeft een her-uitgave van de *Geographia* geredigeerd. De eerste editie daarvan verscheen te Duisburg in 1578. De koperplaten van de gegraveerde kaarten werden na de dood van Mercator door de in Amsterdam werkzame kartograaf Jodocus Hondius gekocht. Deze gaf ze in 1605 weer uit, nu voor de eerste maal voorzien van de Latijnse en Griekse tekst, naast elkaar. Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met de drukker - uitgever Cornelis Claesz., eveneens werkzaam te Amsterdam.

14 Ortelius, Abraham

Theatrum Orbis Terrarum.

Antverpiae, apud Christophorum Plantinum, 1579.

1 band, 93 kaarten.

Georg. Inst. VIII, A.a.8

's Werelds eerste in oplage gedrukte wereldatlas, waarvan de eerste editie in 1570 te Antwerpen verscheen. Deze uitgave uit 1579 werd door Chr. Plantijn gedrukt. Andere edities verschenen met Nederlandse, Franse, Duitse, Spaanse, Italiaanse, en Engelse tekst.

15 Mercator, G. - Hondius, J.

Gerardi Mercatoris atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi . . . a Judoco Hondio.

Amsterodami 1607 excusum in aedibus J. Hondii.

1 b., 148 k.

U.B./T. fol. 8.

De koperplaten van de Atlas van Gerard Mercator gingen in 1604 in het bezit van Jodocus Hondius over. Daarop volgde in 1606 de eerste Amsterdamse her-uitgave van Mercator's atlas en in 1607 deze tweede Amsterdamse editie.

16 Claesz, Cornelis

Caert-Thresoor, inhoudende de tafelen des gantsche werelts landen, met beschrijvinghen verluucht.

Amsterdam, Cornelis Claesz, 1599.

1 b., 165 k.

U.B./P. oct. 397.

Naar het voorbeeld van de zakuitgave van Ortelius' *Theatrum* verscheen in 1598 te Middelburg bij de drukker Barend Langenes, een oorspronkelijk Nederlands kaartenboekje in zakformaat, waarvan dit exemplaar tot de tweede druk behoort.

17 Mercator, G.

Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio plurimis aeneis tabulis auctus atque illustratus. Amsterodami Excusum in aedibus Iodoci Hondij, veneunt etiam apud Cornelium Nicolai. item apud Ioannem Ianssonium Arnheimi. (1607).

1 b., 152 k.

U.B./T. qu. 333a.

Ook Gerard Mercator's Atlas werd in zakformaat uitgegeven, voor hen die zich niet de kostbare folio editie veroorloven konden. Dit exemplaar behoort tot de eerste editie, in 1607 bij Jodocus Hondius te Amsterdam uitgegeven.

18 Mercator, G. - Hondius, J. - Janssonius, J.

Gerardi Mercatoris et J. Hondii Atlas Novus, sive Descriptio geographica Totius Orbis Terrarum Tabulis aeneis luculentissimis & accuratissimis exornata, Tribus tomis distinctus. Amstelodami Apud Joannem Ianssonium & Henricum Hondium. 1638.

3 b.

U.B./T. fol. 2.-

Een van de vele uitgaven van de succesvolle Mercator-Atlas, aangevuld en uitgebreid door de uitgevers combinatie Hondius-Janssonius.

19 Janssonius, Joh.

Nieuwen Atlas Ofte Werelt-beschrijvinge, Vertonende De voornaamste Rijcken ende Landen des gheheelen Aerdt-bodems. Vermeerdert Met veele schoone Lant-kaerten nieuwelycs uytghegheven en vervat In 5 Deelen.

Amstelodami, Apud Ioannem Ianssonium. Anno 1652.

5 b.

U.B./T. fol. 179

Omstreeks 1641 neemt de uitgever Johannes Janssonius de zaak van de familie Hondius definitief over. Het is Janssonius die de door Hondius begonnen wereldatlas voortzet en de uitgave tot een zesdelig reuze-werk weet uit te breiden. Dit exemplaar is van Nederlandse tekst voorzien. Ook Latijns, Frans, en Duitse tekst komt voor.

20 Janssonius, Joh.

Theatrum Universae Galliae, Continens Exactissimam Ducatum, Comitatum, Principatum, & Provinciarum descriptionem Geographicam. . Amstelodami, Sumptibus & typis aeneis Ioannis Ianssonii. 1631.

1 b., 50 k.

Geogr. Inst. VIII, E.j.2

Een experimentele uitgave. Enig exemplaar in Nederland. Vijf exemplaren in de wereld bekend.

21 Kaerius, Petrus

Petri Kaerii Germania Inferior id est, XVII provinciarum ejus novae et exactae Tabulae Geographicae, cum Luculentis Singularum descriptionibus additis, à Petro Montano. Amstelodami impensis Pet. Kaerii. 1617.

1 b., 23 k.

Geogr. Inst. VIII, E.i.2.

Eerste editie. Een tweede editie van de atlas der Nederlandse provinciën verscheen in 1622.

22 Braun, G. & Hogenberg, F.

Civitates orbis Terrarum.

Colon Agr. 1572-1618.

2 b.

U.B./T. fol. 212.

Met tussenpozen werd van 1572 tot 1618 een deel toegevoegd aan het prachtige werk over de grote steden in de gehele wereld. De redactie werd aanvankelijk gevoerd door de geleerde kanunnik Georg Braun, de platen zijn voor een groot gedeelte gegraveerd door Frans Hogenberg. De zes delen zijn hier tot twee banden samengevoegd.

23 Blaeu, Joan.

Toonneel der steden van 's Konings Nederlanden; met hare beschrijvingen. – Toonneel der steden van de Vereenighde Nederlanden; met hare beschrijvingen.

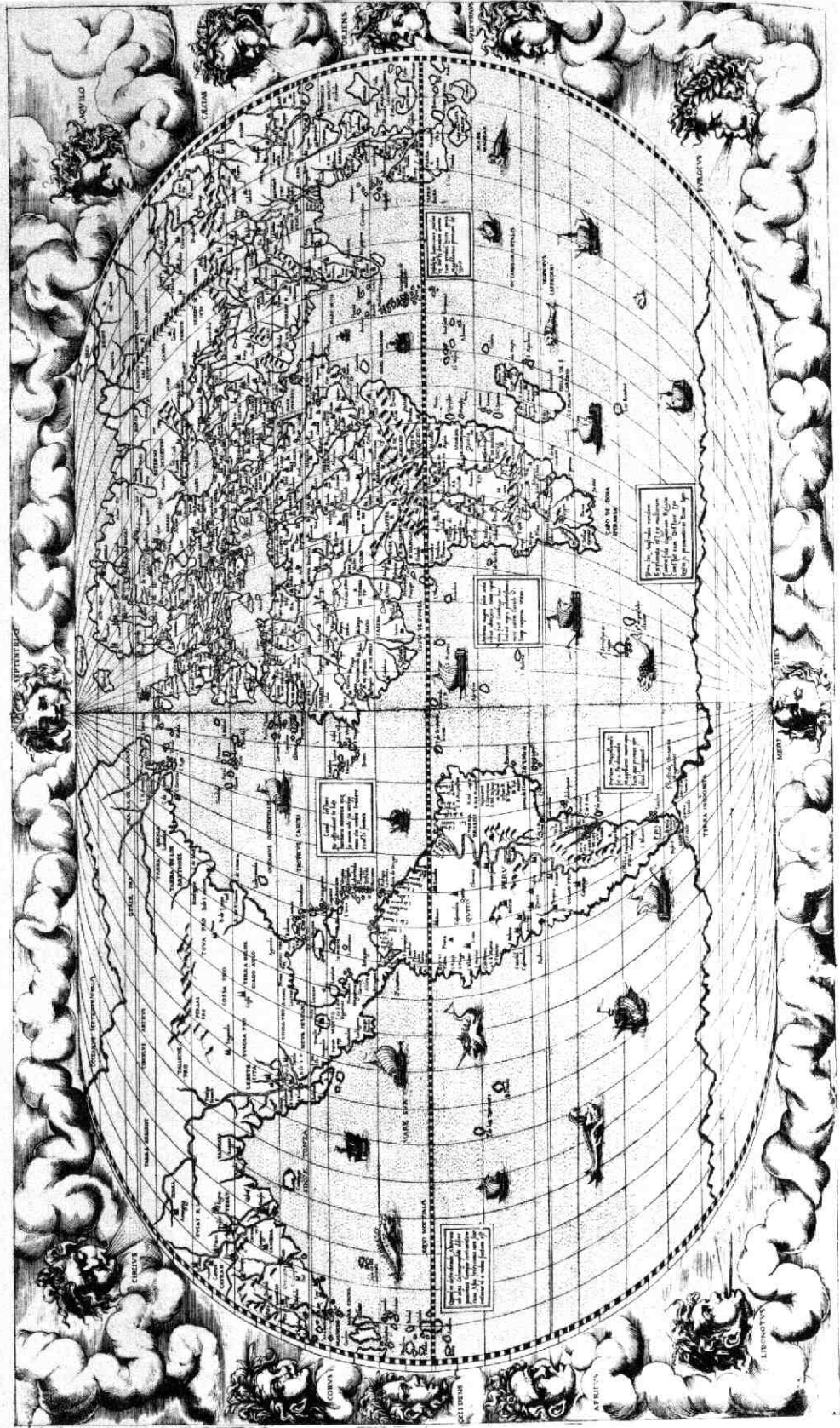
(Amsterdam), Joan Blaeu, (1649).

2 b., 202 pl.

U.B./AC. 62-63.

De grote rivaal van Johannes Janssonius: Joan Blaeu, die eveneens een zes delige wereldatlas in verschillende talen uitgaf en in 1649 een beroemd geworden atlas van de Nederlandse steden op de markt bracht. Het eerste deel bevat de steden in de Spaanse Nederlanden, het tweede de steden in de Republiek der Zeven Provinciën.

UNIVERSALIS EXACTISSIMA ATQVE·NON RECENS MODO, VERVM ET RECENTIORIBVS
 nominibus totius Orbis insignita descriptio: quo nomine studiosis omnibus non tam viliis quam
 maxime necessaria, per Iacobum Gastaldum Pedemont. Cosmogr. apud Vercos.
 1570. Indulgetur

Wereldkaart door Jac. Gastaldi,
 met adres van Gerard de Jode, Antwerpen, 1555.
Geogr. Inst. VIII A.a.5

24 Blaeu, Joan.

Grooten atlas; oft, Wereltbeschrijving; in welke 't aerdryck, de zee, en hemel wort vertoont en beschreven.

Amsterdam, Joan Blaeu, 1648-1665.

9 b.

U.B./AC. 64-72.

Joan Blaeu's *Atlas Major* wordt beschouwd als de top-prestatie van alle tijden op het gebied van atlas-kartografie en typografie. Het Utrechtse exemplaar heeft Nederlandse tekst, is gebonden in negen banden en bevat ruim zes honderd kaarten en prenten.

25 Waghenaer, Lucas Janszoon

T'eerste Deel vande Spieghel der zeevaerdt, vande navigatie der Westersche Zee, innehoudende alle de custen van Vranckrijk, Spaignen ende 't principaelste deel van Engelandt, in diversche zee caerten begrepen. .

Leyden, Chrf. Plantijn, 1584.

1 b., 23 k. Ex libris Prins Willem van Oranje.

U.B./P. fol. III.

's Werelds eerste gedrukte zee atlas, samengesteld door een Enkhuizer stuurman omstreeks 1580 en op een fraaie wijze uitgegeven door Chr. Plantijn te Leiden. Het werk is opgedragen aan Prins Willem I, die het inderdaad nog vóór zijn dood ontvangen heeft, blijkens een passage uit het voorwoord van het tweede deel van dit werk (zie no. 26). Uit de goud stempeling op de band kan men afleiden dat dit het presentatie exemplaar geweest moet zijn.

26 Waghenaer, Lucas Jansz.

Spieghel der zeevaerdt.

Leyden, Christoffel Plantijn, 1584-'85.

1 b., 2 dln.

Dl. 1. Vande navigatie der westersche zee. 23.k.

Dl. 2. Inhoudende de gheheele noordsche ende oostersche schipvaart. 20. k.

U.B./T. fol. 165.

Een tweede deel van de *Spieghel der Zeevaerdt* verscheen in 1585. Tezamen met het eerste deel vormt dit boek de eerste editie van de volledige zeeatlas. Meerdere uitgaven, in verschillende talen, zijn hierop gevolgd. Na de dood van de auteur volgde de bekende Willems Jansz. Blaeu het voorbeeld van Lucas Jansz. Waghenaer's zeevangidsen na en vestigde het wereldmonopolie voor de commerciële maritieme Kartografie te Amsterdam (zie no. 27).

27 Blaeu, Willem Jansz.

Eerste deel der Seespiegel, inhoudende een korte onderwysinghe in de Konst der Zeevaart.

- Tweede deel. . . inhoudende eene beschryvinghe der Seecusten van de Oostersche ende

Noordsche Schipvaart. - Derde deel. . . inhoudende eene beschryvinghe der Seecusten van de

Westersche Schipvaart. Door W. J. Blaeuw.

Amsterdam, 1623-1627.

1 b., 3 dln.

U.B./P. fol. 223.

Willem Jansz. Blaeu begon zijn zeevaartgidsen productie in 1608 met zijn *Licht der Zeevaart*, dat vele uitgaven beleefde. Een vergrote editie, met een sterker accent op de zeekaarten, en geïnspireerd op de prachtige editie van Waghenaer's *Spieghel der Zeevaerdt*, de *Zeespiegel*, verscheen voor de eerste maal in 1623. Dit exemplaar is een herdruk uit 1627, waarvan slechts twee exemplaren in Nederland bekend zijn.

28 Doncker, Hendrik

De Nieuwe Grootte Vermeerderde Zee-atlas ofte Water-werelt, Vertoonende alle de Zee-kusten des Aerdtrycks, seer dienstigh voor Schippers, Stuurlieden en Liefhebbers der groote Zee-vaert. t'Amsterdam, By Hendrick Doncker, Boekverkooper en Graadboogh-maeker, in de Nieuwe-brugh-steegh, in 't Stuurmans-gereedschap, het derde Huys van de Nieuwe-brugh in de Straet, 1697

1 b., 33 k.

Georg. Inst. VIII, M.a.1

29 Goos, Pieter

De zee-atlas ofte water-wereld; waer in vertoon werden alle de zee-kusten van het bekende des aerd-bodems (enz.).

Amsterdam, Wed. Pieter Goos, in de Zeespiegel, 1676.

1 b., 44 k.

U.B./Biblioth. Utenhove Fol. 88.

Pieter Goos, sedert 1650 een der grootste producenten van zeemansgidsen en zeeatlassen te Amsterdam, wiens bedrijf na zijn dood nog enige tijd door zijn weduwe voortgezet werd. Uit die tijd dateert deze atlas, welke verkocht werd in de winkel van de beroemde boekbinder Albert Magnus, en welke uitblinkt door een zeer fraaie illuminering.

30 Roggeveen, Arent

Het eerste deel van het Brandende Veen, verlichtende alle de vaste kusten ende eylanden van geheel West-Indien . . .

Amsterdam, P. Goos, 1675.

1 b., 33 k.

U.B./T. fol. 164.

Eveneens bij Pieter Goos uitgegeven is deze buitengewoon fraai uitgevoerde zeeatlas van de West-Indische wateren: *Het Brandende Veen*, een zinnebeeldige titel, geïnspireerd op de eigenaam van de auteur Arent Roggeveen.

31 Keulen, Joannes van

De nieuwe grootte lichtende zee-fakkel. Het sesde deel, vertoonende de zee-kusten, eylanden en havens van Oost-Indien . . .

Amsterdam, Joannes van Keulen, 1753.

1 b.

U.B./AC 129

Na 1680 werd de Amsterdamse zeevaart-kartografie geconcentreerd in het bedrijf van de Van Keulens, hetwelk tot c. 1880 bleef bestaan. De grootste zeeatlassen uit de 17e eeuw zijn bij deze firma verschenen, waaronder de grote foliuitgaven in zes banden van de *Nieuwe Grootte Lichtende Zee-fakkel*. Het zesde deel, de Oostindische Archipel omvattende, kon pas in 1753 verschijnen omdat de V.O.C. de details van de Nederlandse gegevens omtrent die streken geheim wenste te houden.

32 Alphen, Pieter van

Nieuwe Zee-Atlas of Water-Werelt, Verthoonende al de bekende Zee-kusten van de gantsche Wereld, Gelegt op hare Lengte en Breedte, volgens de ronde Globe. Nooyt voor desen

bij yemand gemaakt. Uyt ondervindinge... te gebruyken. t'Samen gesteld door Pieter van Alphen.

Tot Rotterdam: Bij Pieter van Alphen, Boeckverkooper bij de Roo-brug, in de Vierige Colom. Anno 1660.

1 b., 12 k.

Geogr. Inst. VIII, A.a.7.

De enige Rotterdamse uitgever die in de 17e eeuw een zeeatlas uitbracht was Pieter van Alphen. Het was echter wel een uitstekende atlas, daar alle kaarten op de doelmatige Mercator-projectie gebaseerd waren. Er zijn van deze uitgave uit 1660 slechts drie exemplaren in Nederland bekend.

33 Doncker, H.

Nieuw Groot Stuurmans Zeespiegel, inhoudende de zeekusten van de Noordsche, Oostersche en Westersche schipvaart, alsmede de ghelegentheyd van de Noordelijke gelegen landen, als van Yslandt, de Straet Davids, Jan Mayen-Eylandt, Beeren-Eylandt, Oudt-Groenlandt, Spitsbergen, en Nova Zembla. Met noch een instructie in de konst der zeevaert, en een Almanach door D. Rz. van Nierop.

Amsterdam, H. Doncker, 1676.

1 b., 59 k.

Geogr. Inst. VIII, M.b.2

Sedert 1659 gaf Hendrik Doncker te Amsterdam zijn zeemansgidsen en zeeatlassen uit. In 1712 werd de zaak in het huis Van Keulen opgenomen. Het hier getoonde exemplaar van zijn *Stuurmans Zeespiegel* is een fraai voorbeeld van de traditionele 17e eeuwse zeemansgids.

34 Loon, Joannes van

Klaer lichtende noort-ster ofte zee-atlas; waer in verthoont wordt de gelegentheydt van alle de zeekusten des geheelen aerdtbodems.

Amsterdam, Joannes van Loon ofte Gilles van Loon, 1661.

1 b., 35 k.

U.B./AB 378.

Een van de zeldzaamste en een van de meest omvattende zeeatlassen uit de 17e eeuw. Twee exemplaren in Nederland bekend.

35 Wereldkaart van J. Gastaldi

Universalis exactissima atque non recens modo, verum et recentioribus nominibus totius orbis insignita descriptio: quo nomine studiosis omnibus non tam utilis quam maxime necessaria, per Jacobum Castaldum Pedemont. Cosmogr. apud Venetos. Veneunt Antverpiae Gerardo Judeo 1555.

Formaat kaart zonder titel 79,5 × 47,3 cm.

Geogr. Inst. VIII A.a.5

In de literatuur (T. A. G. 1912: p. 7; Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft nr. 199, 1928, p. 76; Denucé, Nederl. Kaartmakers, I, p. 172) wordt deze kaart ten onrechte als een uitgave van Gerard de Jode genoemd. Het is een Italiaanse uitgave van Jac. Gastaldi's wereldkaart uit 1546, op de markt gebracht door Ger. de Jode te Antwerpen in 1555, zoals uit de aangehechte strook boven aan de kaart blijkt. Als zodanig waarschijnlijk uniek.

36 Wereldkaart van J. Gastaldi

G. Gastaldi. La description universelle ou la Globe terrestre mise en plant ou platte forme par Jaobe Castalde, cosmographe de Venise. Beschreibung der gantzen Welt... Nova totius orbis descriptio.

(Duitsland – eind 16e eeuw – 2 bladen aaneengeplakt).

Formaat als bij no. 35.

Geogr. Inst. VIII A.a.3.

De koperplaat van Gastaldi's wereldkaart werd (vermoedelijk in Duitsland) zeer ingrijpend gecorrigeerd en aangevuld. Aldus ontstond deze kaart, die dus van *dezelfde* plaat als no. 35 gedrukt is, maar waarop vele veranderingen en aanvullingen voorkomen. Waarschijnlijk uniek exemplaar.

37 Wereldkaart in dubbele Bonne-projectie, van Ger. Mercator

'Mappamonde, double cordiforme' (dubbel-hartvormige wereldkaart) van G. Mercator. Gepubliceerd te Rome door Ant. Lafreri tussen 1560 en 1572. Kopergravure, ongekleurd.

Formaat 53 × 35 cm.

Geogr. Inst. VIII A.a.4

Gerard Mercator gaf in 1538 een wereldkaart uit in een zgn. dubbel-hartvormige projectie, welke in Italië nagegraveerd werd en door Antonio Lafreri uit Rome omstreeks 1560 op de markt gebracht.

38 Europa-kaart, misschien ontworpen door Petrus Plancius.

B.à Doetichem, Europam ab Asia et Africa, etc. 1594.

(Europa met Nova Zembla, Groenland, Str. Davis enz., met aankondiging van de eerste reis naar het noorden o.l.v. Corn. Nay).

Formaat 39 × 54 cm.

Geogr. Inst. VIII E.a.1

Vermoedelijk ontworpen door Petrus Plancius. In een toegevoegd detailkaartje wordt het Sir Willoughby

Paskaart van de kusten van Europa, gedrukt op perkament, uitgegeven door Willem Blaeu, ca. 1610.

Geogr. Inst. VIII N.d.2

land (in de buurt van- of identiek aan Nova Zembla) gegeven, benevens de mededeling dat in 1594 een vloot onder leiding van Heemskerk en de Rijp ter verkenning van de zeeweg naar China langs deze streken zal varen.

39 Pascarte van Willem Jansz. [Blaeu]

In dese pascaarte hebby alle de Zeecusten van geheel Europa, seer perf. . . lijck afget. . kent door Cornelis Doedsz. van Edam, op hare rechte strekkingen ende ware hooghten, uytgenomen alleenlijck de Middellantsche Zee. . .

Ghedruckt 't Amsterdam bij Willem Janssoon op 't Waeter inde Sonnewijser. Ca. 1610.

Formaat 58 × 74 cm.

Geogr. Inst. VIII, N.d.2

Gedrukt op perkament. De gaten in de rand duiden op de bevestiging met spijkers op de kaartentafel in de stuurhut van een 17de eeuw's schip.

Zie Cat. Géographie-Voyages, 1910 van de fa. Fred. Muller & Cie, Amsterdam, no. 136.

40 Ms. Paskaart op perkament van de Java-Zee

Door Isaac de Graaff, 1718.

Formaat 70 × 100 cm.

Geogr. Inst. VIII, N.C.3

De auteur, Isaac de Graaff, was de 'chef hydrografie' van de V. O. C. gedurende de periode 1705-1714(?). Hij volgde de kleinzoon (Joan) van Willem Jansz. Blacu als zodanig op en werd na zijn dood opgevolgd door Gerard van Keulen.

Kaarten als deze zijn in honderdtallen vervaardigd en in haast even grote aantallen vernietigd, wanneer ze als verouderd beschouwd werden.

41 Ms. paskaart op perkament van de Oost-Indische Aripel, uitgevoerd in Makassaars schrift. ca. 1820.

Formaat 73 × 100 cm.

Geogr. Inst. VIII, C.a.1

In een tijd dat de westerse mogendheden reeds hun hydrografische kaarten in kopergravure uitvoerden en d.m.v. de drukpers vermenigvuldigden, moeten de inheemse zeevaarders uit de indonesische archipel hun zeekaarten nog op de oude wijze, als in de 18e eeuw, vervaardigd hebben. Deze, uit het begin van de 19e eeuw daterende zeekaart is, voor zover bekend, als uniek in zijn categorie te beschouwen (aangekocht van de firma N. Nijhoff in 1911, tezamen met een tweede ms. kaart van Borneo uit ca. 1825 in de Arabische taal beschreven).

42 Ms. kaart, vervaardigd op de zeereizen van Hendrik Brouwer langs de kust van Zuid-Amerika. ca. 1640.

Formaat 30 × 45 cm.

Geogr. Inst. VIII, K.a.1

Aangekocht uit de catalogus 'Geographie-voyages' van Fred. Muller in 1910 (no. 1537). Van de vijf ms. kaarten is dit exemplaar als typerend voorbeeld gekozen.

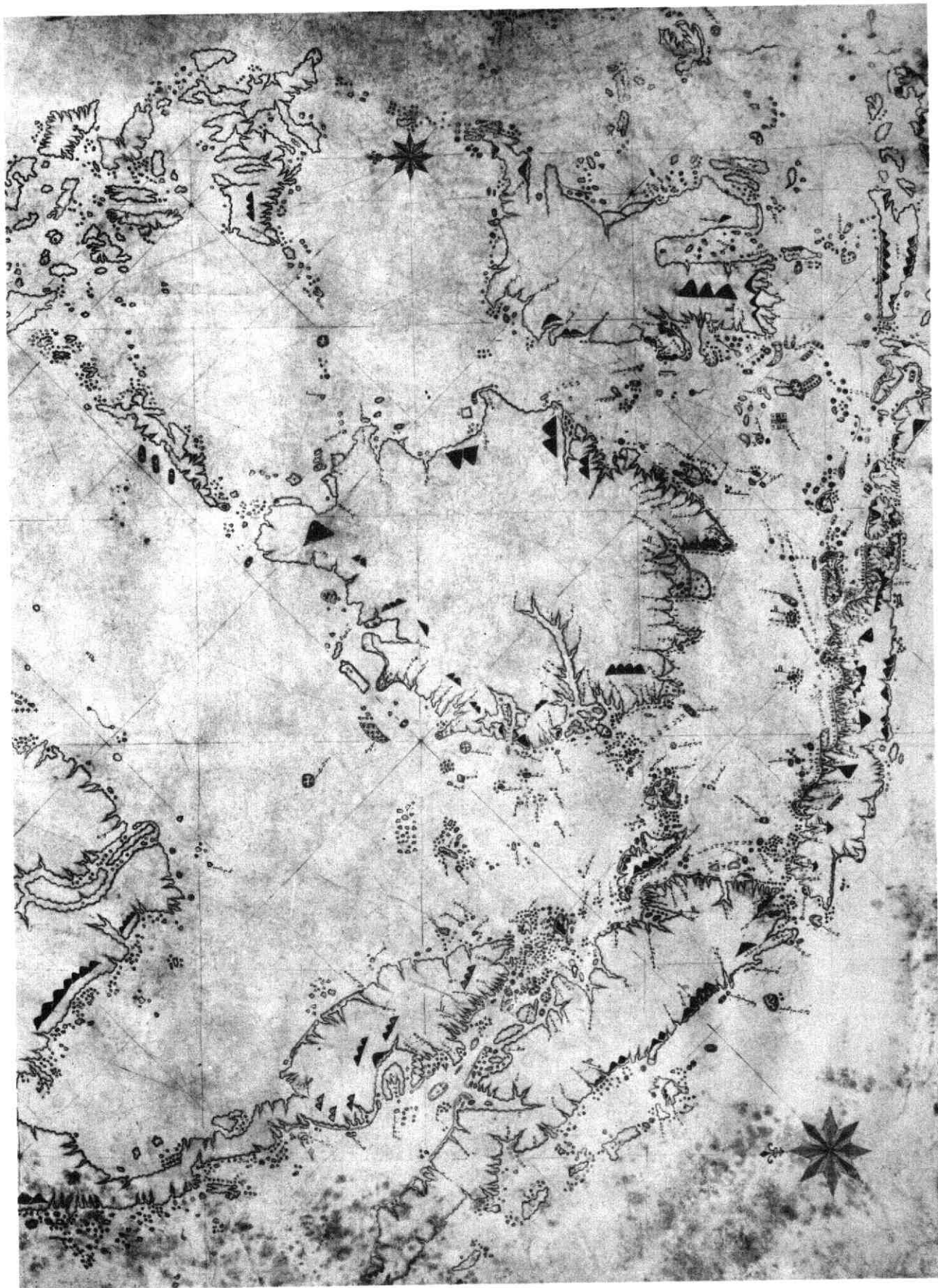
43 Kaart van Abel Tasman

Kaart van de Oostkust der Philippijnen, Gilolo, de noordkust van Nieuw-Guinea en de Ladronen, bevattende 'een grondigh onderwijs hoemen alderbequaemst sal cruijssen op het silverschip comende uijt Nova Hispania naer d'Manilha, onse schoon (lees: schepen) dese vojagie aennemende van hier over Tarnaten ende uijt Tarnaten de reys aenvangend in Februarij. 'Actum Batavia Ady 8 September an 1644, was onderteyckent: Abel Tasman'. Ms. kaart op Japans rijstpapier.

Formaat 75 × 100 cm.

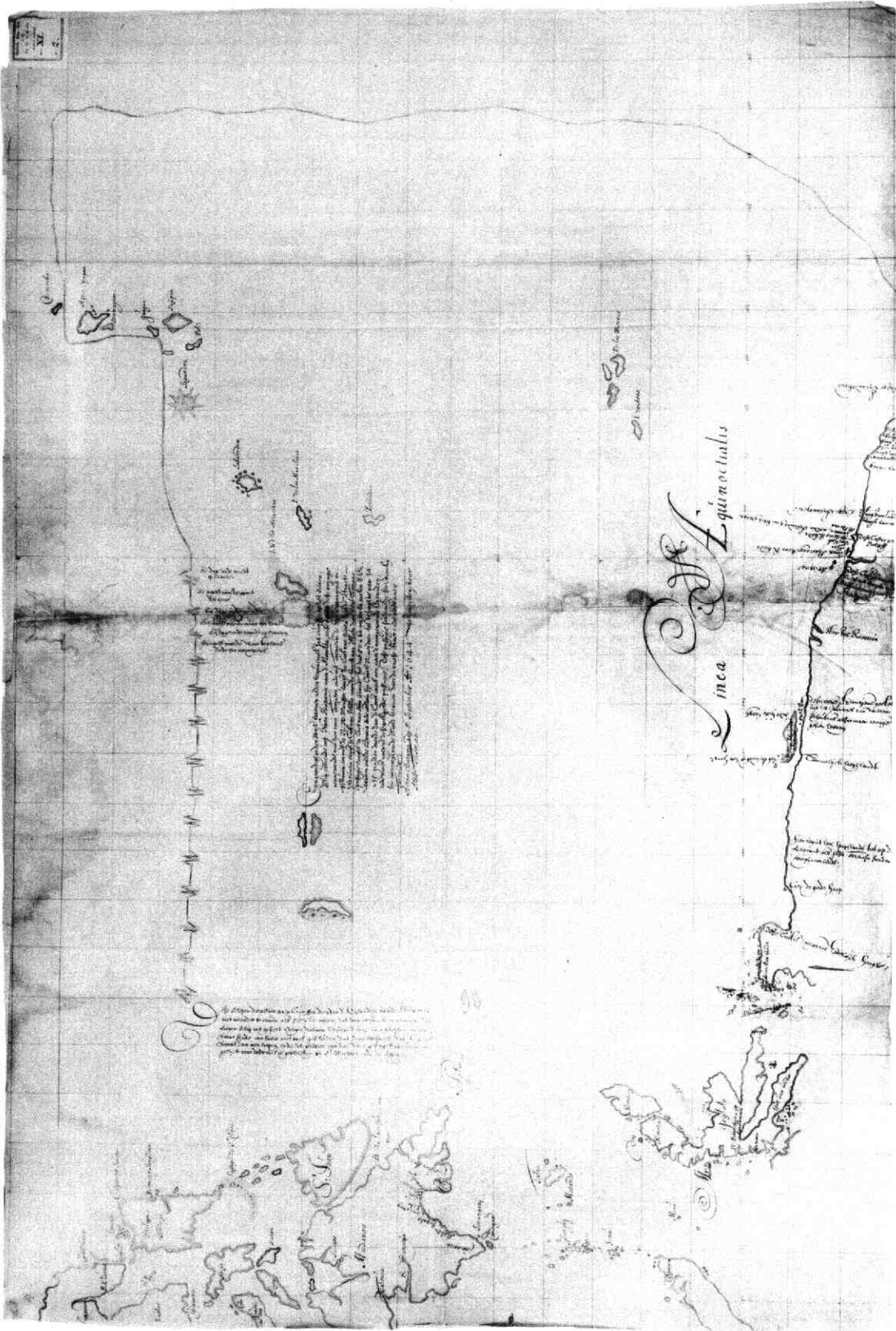
U. B. Coll. Moll, Portef. XIV, Sect. XI, 2

Zie ook: Alg. Rijksarchief, Inventaris Leupe, Supplement, no. 137.

M.s. paskaart op perkament van de Oost Indische Archipel,
uitgevoerd in Makassaars handschrift. ca. 1820?

Geogr. Inst. VIII C. 42

Abel Tasman's kaart van de Oceaen ten Oosten van de Philippijnen, waarop de instructies voor het onderscheppen der Spaanse Zilvervloot, komende uit Mexico, staan aangegeven.

Univ. Bibl. Coll. Moll. Portef. XIV, Sect. XI, no. 2

44 Paskaart van de Indische Oceaan

Kaart van de Indische Oceaan met de kusten van O. Afrika, Azië en Australië. Ca. 1 : 20.000.000., gekleurd. Ms. kaart. c. 1620.

Formaat $49\frac{1}{2} \times 72$ cm. Z.p.

U. B. Coll. Moll, Portef. XIV, Sect. X, no. 1

45 Ms. kaart van de rivier van Siam

DE MENAM (THAILAND). De rivier van Siam (de Menam met de stad Ajoethia en de Hollandse logie aldaar). ca. 1 : 165.000. Z.pl. ca. 1650.

Formaat $124 \times 27\frac{1}{2}$ cm. Gekleurd.

U. B. Coll. Ackersdijk 10 ab.

46 Affconterfeijtinge van principaele Coop en hoofd Stat des Rijcks Goa.

door Ian Huijge van Linschoten An1595. Baptista à Doetechum sculpt.

Formaat $56\frac{1}{2} \times 78\frac{1}{2}$ cm; kopergravure.

Portugese titel: A ilha e cidade de Goa Metropolitana da India e partes orientais queesta en 15 graos da Banda do Norte.

Opdracht: Sereniss. Principi Alberto ab Austria. . Ioannes Hygonius a Lynscoten hvmillime dedic. . . Het noorden onder.

U. B. Collectie Ackersdijk 10-c

47 Ms. kaarten, behorende bij een rapport over de verdediging van Curaçao

Zonder titel. Het eiland Curaçao met baaien en lagunes, enz. en een aantekening betreffende de militaire situatie van Curaçao en de watervoorziening van het garnizoen in Willemstad.

Ca. 1 : 185.000. Amsterdam, 1739.

Formaat $36 \times 50\frac{1}{2}$ cm. Ms., met 8 detailkaarten in ms.:

No. 8: Plan van Caracques Bay met het fort Bekenburgh. Ca. 1 : 2300. Formaat $37\frac{1}{2} \times 53\frac{1}{2}$ cm, het noorden onder.

No. 9: Piscaderis Baay. Ca. 1 : 2300. Formaat $26\frac{1}{2} \times 37\frac{1}{2}$ cm, het noorden links onder.

No. 10: St. Mighiel Bay gepeylt den 9 July 1737. Ca. 1 : 2300. Formaat $26\frac{1}{2} \times 37\frac{1}{2}$ cm. Het noorden links boven.

No. 11: De Bulle Baij gepeylt op den 9 July 173(7). Ca. 1 : 3250. Het noorden links boven.

No. 12: Porto Maria, gepeylt 9 July 1737. Ca. 1 : 4600. Formaat $26\frac{1}{2} \times 37\frac{1}{2}$ cm. Het noorden links.

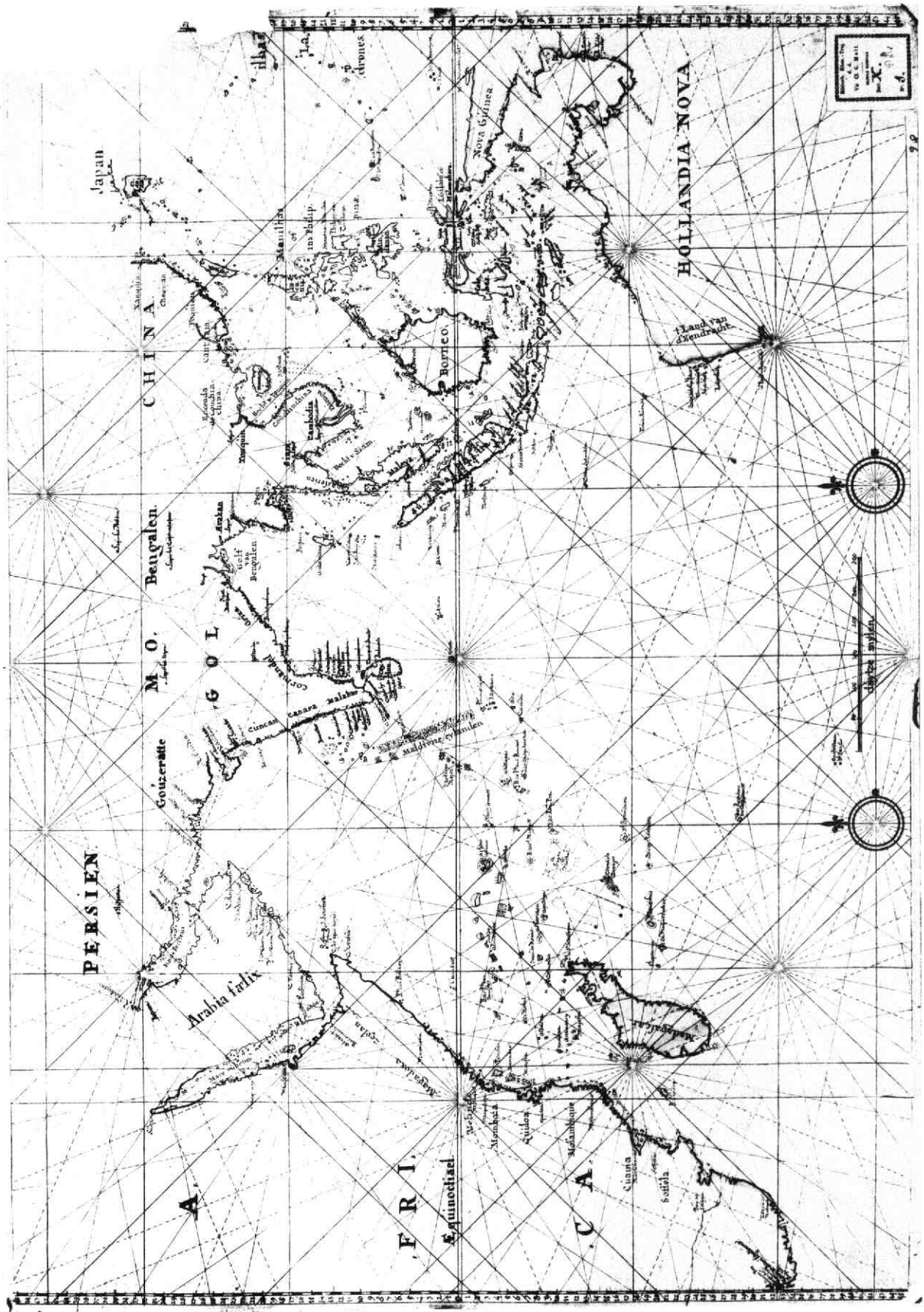
No. 13: St. Cruys Baye. Ca. 1 : 6000. Formaat $26\frac{1}{2} \times 37\frac{1}{2}$ cm. Het noorden links.

No. 14: Zonder titel. De Fuyk Haaven. Ca. 1 : 7250. Formaat $25,8 \times 37$ cm.

No. 15: Zonder titel: De 'Piscaderis Baay' met een verankerd schip en beschrijving van de ankergrond. Ca. 1 : 1150. Formaat $75\frac{1}{2} \times 54$ cm.

U. B. Coll. Moll, Portef. XIV, Sect. IX, 7-15.

De geschiedenis van de kartografie van Curaçao is nog niet geschreven. Oude kaarten van dit eiland zijn veel geringer in aantal dan die van bijv. de Oostindische eilanden. De hier getoonde stukken behoren bij een rapport over de verdediging van Curaçao, geschreven d.d. 17 november 1739. De collectie Moll bevat nog meer kaarten van dit eiland, bijv. kaarten van de militaire operaties en landingen uit de jaren 1738-1740. (Portef. XVI)

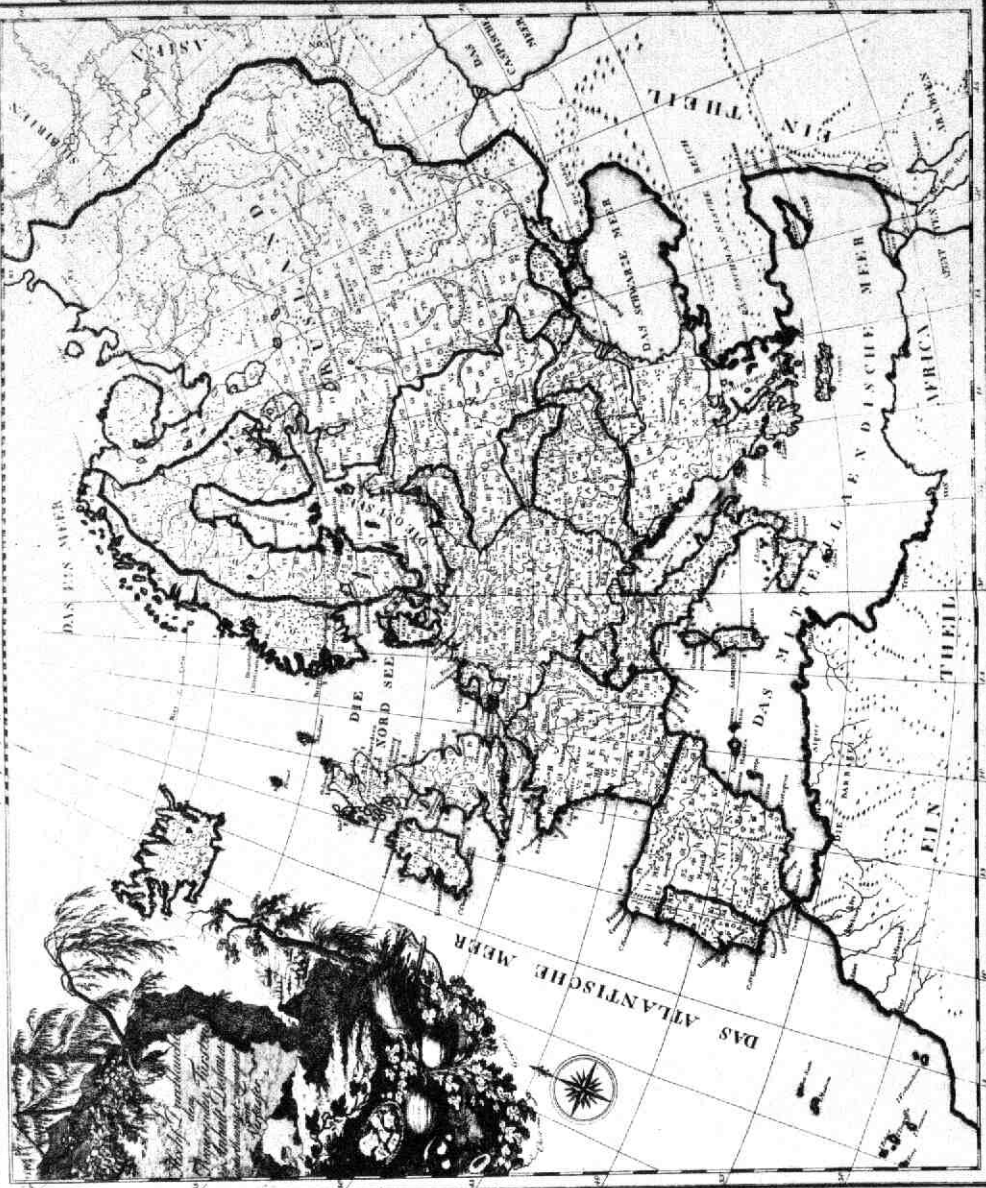
Anonieme paskaart van de Indische Oceaan, ca. 1620.
 Univ. Bibl. Coll. Moll. Portef. XIV, Sect. X, no. 1

NEUE CARTE, VON EUROPA

welche die mehrensichtigsten, Product und verbrauchten Handwerks nicht den Nationen jedoch alle Europäischen Länder
— in deutschen Character — darstelt

P. R. G. H. C. F. E.

aller Europäischen Länder nicht
denen Nationen Inhalt

Dänemark 202 Q. K.
Frankreich 2136 1/2 Q. K.
England 10080 Q. K.
Preußen 932 Q. K.
Österreich 10080 Q. K.
Polen 10080 Q. K.
Russland 257 Q. K.
Schweden 10080 Q. K.
Osmanische 257 Q. K.
Sardinien 932 Q. K.
Neapel 932 Q. K.
Papst 932 Q. K.
Portugal 10080 Q. K.
Spanien 10080 Q. K.
Sizilien 932 Q. K.
Sardinien 932 Q. K.
Sardinien 932 Q. K.

Sachsen 444 1/2 Q. K.
Sachsen 444 1/2 Q. K.
Sachsen 444 1/2 Q. K.

Bezeichnung der Nationen und Provinzen
 1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...

Cromé's statistische kaart van Europa 1782.
 Men neemt aan dat dit de vroegste economisch-statistische kaart is.
 Univ. Bibl. Coll. Akersdijck, 7-at.

48 Plan van Willem Stadt en het Fort Amsterdam op het Eiland Curaçao

Plan van de Willem Stadt en het Fort Amsterdam op het Eiland Curaçao met de Nieuwe geprojecteerde Werken... door de Dir. Gener. C. F. Hertell, 1738, gecopieerd en voorzien van enige geconcipieerde werken, o.a. een 'Mouillie' door C. Schryver. Actum in Amsterdam den 25 oct. 1740. Ms., gekleurd.

Formaat $69\frac{1}{2} \times 50\frac{1}{2}$ cm.

U. B. Coll. Moll. P. XVI, Sect. III, Par. 10, no. 178.

49 Tekening van de stad en haven van Nangasaki

Grond Tekening van de Stad en de Haven van Nangasaki. J. v. Schley direx. Zonder plaatsen, z. j., kopergravure. Schaal 1 : 15.000. Formaat $19\frac{1}{2} \times 23\frac{1}{2}$ cm. Noorden links onder, titel ook in 't frans.

Blijkens een bijgeplakte aantekening in h.s. van Willem Ackersdijck Junior, 's Hertogenbosch 1776, is deze plattegrond 'denklijk genoomen uit . . . l'Abregé de l'Histoire des Etablissements Hollandais aux Indes Orientales par I. P. I. du Bois à la Haye, 1763 (bl. 132).'

U. B. Coll. Ackersdijck 10 z

Ontleend aan J. P. I. du Bois: Vies des Gouverneurs Généraux, avec l'abrégé de l'histoire des établissements Hollandois aux Indes orientales, den Haag 1763, tegenover p. 133.

50 Kaart van Holland door Wilem Jansz. [Blaeu]

Comitatus Hollandia. - 't Graafschap Hollandt: van nieuw verbeterd ende vermeerderd door W. Janszoon (Blaeu). Amsterdam 1608.

Schaal 1 : 400.000. Formaat 50×40 cm.

Geogr. Inst. VIII B.b.2

Gegraveerd door Josua van den Ende. Met in de randen afbeeldingen van Hollandse klederdrachten, van zeilwagens en van de steden van Holland. (Drie exemplaren in Nederland bekend. In facsimile uitgegeven door de Historische Vereniging voor Zuid-Holland 'Vigilate Deo Confidentio').

51 Kaart van Leeuwarden

Leeuwerden de hoofdstadt van Frislant. Joannes Sems Geometr. Fris. Pet. Bastius Fecit. Schaal ca. 1 : 5.000. Exstat venalis apud Ioannem Lamrinck Ord. fris. Typogr., 1603. Gravure.

Formaat 40×49 cm.

U. B. Coll. Moll. Port, X, Sect. I, Par. 2, no. 8

52 Kaart van Bergen op Zoom en omgeving

Plan des Environs de la Ville et des Forts de Berg-op-Zoom, avec les Villages de Wouue et d'Halteren. Levé Géométriquement par M., 1747. Schaal ca. 1 : 14.200. A Paris Chés le Sicur Jaillot, 1748. Gravure.

Formaat $56\frac{1}{2} \times 81$ cm.

U. B. Coll. Moll, Port. XVI, Sect. III, Par. 3, no. 87.

Een typerend voorbeeld van topografische terreintekening, vervaardigd door de militaire ingenieurs van de Franse school. Deze stijl werd in Nederland o.a. door de Hattinga's nagevolgd.

53 Kaart van Zeist-Driebergen

Carte du Camp d'Utrecht, commandé par le Général en Chef Marmont.

Dessiné par le Lt. Col. Ing. le Fèvre de Montigny. Gravée et dirigée par C. v. Baarsel. Zonder pl., zonder jaartal. Gravure. Schaal ca. 1 : 12.000.

Formaat $56\frac{1}{2} \times 69,3$ cm.

U. B. Coll. Moll, Port. XVI, Sect. III, Par. 3, no. 36.

54 Kaart van Rotterdam

Nieuwe Platte Grond der Stad Rotterdam. Volgens Resol. v. Wethouders en Raaden. 1 Februari 1796 en 1797. C. v. Baarsel sculp. Schaal ca. 1 : 1.475. Amsterdam. By Mortier Covens en Zoon, Boek en Landkaart verkoopers, 1800. 4 bldn., elk $63\frac{1}{2} \times 83$ cm. Gravure, gekleurd. U. B. Coll. Moll, Port. X, Sect. I, Par. 2. no. 39 a-d.

55 Kaart van Londen

New embossed plan of London. Door G. Bauerkeller, 1841. Schaal ca. 1 : 11.500. Published by Ackermann & Co, London & Paris. Reliëf-druk in kleuren. Met een aparte 'Index to Bauerkeller's New embossed Plan of London.'

Formaat $66\frac{1}{2} \times 113\frac{1}{2}$ cm.

U. B. Coll. Ackersdijck I.o.

Een bijzonder drukprocedé, gebruik makende van een in metaal uitgefraisd reliëf van de stadsbebouwing, dat in vochtig gemaakt papier een 'en creux' afdruk maakte, geeft een bijzonder karakter aan deze kaart van Londen.

56 Kaart van St. Petersburg

Plan van St. Petersburg, samengesteld op grond van de kaart van Schubert van 1828, laatste verkenningen van het Topografisch Dépôt van Oorlog, 1858 en de hydrografische kaart van de Newarivier, en verkenningen van 1867 en 1868 door de Redacteur van het Centraal Statistisch Comité, M. I. Mocsnitsky. Vervaardigd in het Kartografisch Instituut van A. Iljin, St. Petersburg, 1868. Schaal ca. 1 : 12.500. Chromolithografie, op linnen geplakt. Oorspronkelijke tekst in het Russisch.

Formaat 112×107 cm.

U. B. Coll. Ackersdijck 13-ax.

Deze, voor een Nederlandse verzameling ongewone, stadskaart moet, afgaande op de datering, na de legatering van de collectie, er aan zijn toegevoegd.

57 **Teâtre de la Guerre en Amérique** telle qu'elle est à present Possedée par les Espagnols, Anglois, Francois et Hollandois &c. Schaal ca. 1 : 5.000.000.

A Amsterdam, Nouvellement mis au Jour par Covens & Mortier, Geographes, zonder jaartal. Formaat $57\frac{1}{2} \times 100$ cm; kopergravure, met gekleurde omtrekken.

U. B. Collectie Ackersdijck 12 al.

58 Geologische kaart van Nederland

Proef eener geologische Kaart van de Nederlanden, door W. C. H. Staring. Schaal ca. 1 : 650.000. Te Groningen, bij J. Oomkens J. Zoon, 1844. Lithografie (door J. Jaeger), gekleurd. Formaat 57×49 cm.

U. B. Collectie Ackersdijck 18 cf.

De voorloper van de geologische kartering in Nederland.

59 Kaart van de provincie Groningen

Kaart van de provincie Groningen met aanduiding van de Grondgesteldheid en den Waterstaat en vele, voor de Geschiedenis van haren bodem belangrijke bijzonderheden; opgemaakt naar de bestaande kaarten en volgens nadere opnemingen en inlichtingen met behulp der Commissie van Onderwijs aldaar... Onder toezigt van G. Acker Stratingh, Med. Doct.

door D. Veelwaard en Zoon. Schaal ca. 1 : 110.000. Kopergravure, gekleurd.

Formaat 69 × 94 cm.

Gedrukt ter Kunstplaatdrukkerij van de Wed. Koning en Brugman.

Bodemkaart van de Prov. Groningen.

U. B. Collectie Ackersdijck 1-p

Een der eerste kaarten van Nederland met aanduiding van bodemclassificatie.

60 Kaart van Europa

Neue Carte von Europa, welche die merkwürdigsten Producte und vornehmsten Handelsplätze nebst dem Flächen-Inhalt aller Europäischen Länder in deutschen Quadrat-Meilen enthält. Von A. F. W. Crome. F. A. Pingeling sculpsit, Hamburg. Schaal ca. 1 : 10.800.000. Dessau, 1782. Formaat 54 × 70½ cm. Kopergravure met gekleurde grenzen. Binnenkader 43½ × 51 cm.

U. B. Collectie Ackersdijck 7-at.

Dit wordt beschouwd als 's werelds eerste economisch-thematische kaart (zie o.a. M. Eckert, *Die Kartenwissenschaft*, II, p. 524). De collectie Ackersdijck bevat nog meer zeldzame voorlopers van de thematische kartografie.

61 Carte Figurative de l'Instruction Populaire des Pays Bas

Met een 'Tableau de l'Etat de l'Instruction dans les différentes provinces du Royaume des Pays Bas, d'après le rapport officiel fait aux Etats-Généraux, en 1827.' Somerhausen invt.; Lith. de Johard frères. Schaal ca. 1 : 1.600.000. Zonder plaatsen, zonder jaartal. Formaat 35 × 30 cm; lithografie.

U. B. Collectie Ackersdijck 18-ch.

Eén der eerste sociaal-geografische thematische kaarten.

62 Wijsgeerige en Staatkundige Waereldkaart, waar op de reizen van Cook en La Perouse geteekend zijn. Door L. Brion den vader Aardrijks en Krijgsbouwkundigen. C. van Baarsel, sculp. Schaal ca. 1 : 62.000.000. Te Amsterdam, bij J. Allart, 1802. Formaat 51 × 73½. Kopergravure, gekleurd. Met aanmerkingen, Verwijzingen en 'Tafels van het Vermoedelijk aantal der Bewooners van de Aarde'.

U. B. Collectie Ackersdijck 8-g.

Deze kaart weerspiegelt een der vroege uitingen van een vorm der sociale geografie: regeringssystemen als karakteristiek van de beschavingstoestand. Een navolging van een Franse kaart, welke eveneens in de collectie Ackersdijck bewaard wordt (7 as).

63 Afbeelding van gebergen

Vergleichende Gemälde der bedeutendsten Höhen der Erde. . . verfertigt und lithographirt von C. Desjardins. Gedrukt und im Verlag in der literarisch-artistischen Anstalt in München, 1831. Lithografie, gekleurd. Formaat 65 × 74½ cm.

U. B. Collectie Ackersdijck 8-b

Een illustratie van de vergelijkende hypsometrie, waarvoor Alexander von Humboldt de grondslagen gelegd heeft en welke een grote populariteit in Duitsland genoot gedurende de eerste helft van de 19e eeuw.

64 Kaart van Europa

Generalkarte von Europa, Worinnen die Gestalt dieses Erdtheiles zu erschen ist, wie selbe nach

CARTE FIGURATIVE DE L'INSTRUCTION POPULAIRE DES PAYS-BAS.

TABLEAU de l'état de l'instruction dans les différentes provinces du Royaume des Pays-Bas, d'après le rapport officiel fait aux États Généraux, en 1827.

Noms des Provinces d'après l'ordre suivi dans la fondamental.	Population.	Nombre d'écoliers sur 1000 habitants des villes et communes d'une population de 2000 âmes.			A. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	B. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	C. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	D. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	E. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	F. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	G. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	H. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	I. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	J. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	K. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	L. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	M. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	N. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	O. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	P. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	Q. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	R. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	S. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	T. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	U. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	V. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	W. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	X. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	Y. Proportion de ces écoliers sur la population totale.	Z. Proportion de ces écoliers sur la population totale.						
		en 1827 de l'Etat actuel.	en 1827 de l'Etat actuel.	en 1827 de l'Etat actuel.																																
1. Brabant septentrional . S.	527,526	72.80	100.51	111.73	35.159	107.41	2.819	37,978	116.02	926	—	8	8	484,856	10	174																				
2. Brabant méridional . M.	492,756	36.38	74.88	80.63	38.170	77.46	3,571	45,341	88.76	1,252	16,307	15	15	307,155	8	294																				
3. Limbourg M.	524,368	63.81	66.58	66.10	29,268	68.71	1,466	25,784	75.35	—	61,008	17	18	425,316	9	338																				
4. Gueldre S.	238,286	91.80	98.02	111.85	31,124	109.49	2,051	35,182	116.65	—	—	6	6	517,028	19	111																				
5. Liège *M.	335,556	84.58	88.43	61.19	29,555	66.16	1,000	25,555	69.19	4,822	28,319	18	19	382,523	7	325																				
6. Flandre orientale . . M.	689,158	84.58	84.58	61.37	47,849	69.45	8,023	55,872	81.07	4,283	48,591	16	17	298,570	11	308																				
7. Flandre occidentale . M.	671,054	94.69	72.25	59.74	38,358	57.90	18,261	57,119	85.12	2,808	6,329	19	16	517,129	13	255																				
8. Hainaut *M.	546,245	42.33	100.55	85.20	33,915	98.20	6,222	60,437	110.54	1,177	30,489	9	12	377,730	21	429																				
9. Hollande septentrionale S.	465,429	88.00	128.32	88.95	38,868	95.82	9,150	48,018	118.86	271	587	12	6	329,200	11	135																				
10. Hollande méridionale S.	410,852	89.42	94.65	89.73	46,698	92.55	5,475	50,175	115.80	6,495	6,303	13	10	277,330	13	287																				
11. Zélande S.	153,321	86.95	91.12	100.17	12,772	96.52	1,453	14,225	107.55	975	1,983	11	13	158,056	9	116																				
12. Namur *M.	199,182	101.38	121.26	105.73	21,704	166.26	3,274	24,978	115.18	2,353	29,056	7	9	145,910	3	57																				
13. Anvers S.	519,263	66.67	81.00	95.05	37,713	86.81	5,682	51,395	99.35	1,346	216	14	14	482,223	4	150																				
14. Utrecht S.	222,365	90.40	90.17	103.12	11,921	97.59	1,745	13,666	111.65	5,054	3,482	10	11	127,617	6	92																				
15. Frise S.	100,624	109.80	117.18	128.64	24,932	124.20	2,011	26,953	134.22	7,296	—	4	4	260,732	11	146																				
16. Overijssel S.	157,158	157.91	170.70	159.58	24,071	155.16	1,801	25,872	164.62	—	200	2	1	329,061	5	60																				
17. Groningue S.	137,973	151.35	139.90	135.81	21,257	154.26	551	21,508	156.63	97	—	3	2	265,059	1	26																				
18. Drenthe S.	56,929	—	178.07	147.55	8,809	154.60	90	8,999	156.18	—	—	5	3	235,502	2	50																				
19. Luxembourg *M.	991,759	111.26	112.69	118.15	54,744	119.08	180	54,904	119.63	759	9,728	5	5	626,343	18	517																				
TOTAUX	6,157,286	—	—	—	507,211	—	76,848	635,059	—	40,032	241,392	—	—	6,107,351	180	3,938																				
Nombres moyens	—	91.58	101.75	99.29	—	90.49	—	—	—	102.95	—	—	—	—	—	—																				

NOTE. Voir, pour les Conclusions à faire sur le plus ou moins de lumières dans une partie du Royaume que dans l'autre, les judicieuses Observations de M. le Professeur Quetelet, dans ses Recherches sur la population, etc. Bruxelles, page 65 et suivantes.

Thematische kaart uit 1827
 waarop het aantal schoolgaande kinderen
 in de provincies van de Noordelijke
 en de Zuidelijke Nederlanden is voorgesteld.
 Univ. Bibl. Coll. Ackersdijck, 18-ch.

seinem Höchensysteme und Wasserzuge angeordnet ist. . . entworfen von Freyherrn v. Sorriot. . . gestochen v. I. List. Schaal ca. 1 : 9.500.000. Wien, 1818. Kopergravure met gekleurde waterscheidingen.

Formaat $54\frac{1}{2} \times 67$ cm.

U. B. Collectie Ackersdijck 8-c

Hoewel primitief in kartografisch opzicht, is deze kaart waardevol als een vroege poging tot synthese van de toen beschikbare kennis van de morfologie van Europa.

65 Le Monde ou Panorama Géographique du Globe Terrestre, représentant les terres et les mers du globe, ses accidents physiques, les phénomènes, les règnes de la nature. . . Rédigé d'après Mr. De Humboldt et les savans les plus distingués par E. Hocquart. Sur la projection de Mercator. . . Schaal ca. 1 : 177.600.000. Zonder plaats, zonder jaartal.

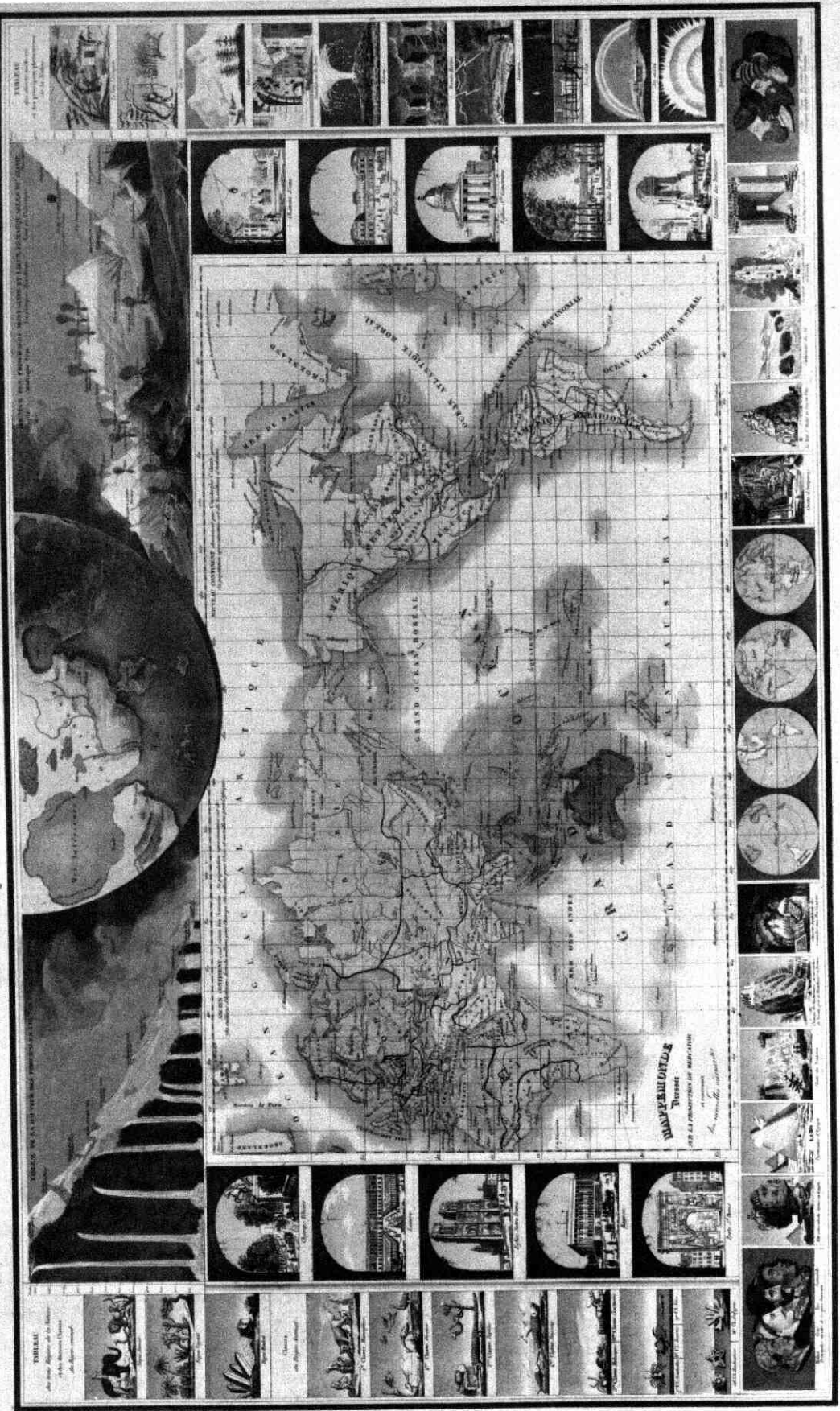
Formaat $45\frac{1}{2} \times 76\frac{1}{2}$ cm; kopergravure, gekleurd.

U. B. Collectie Ackersdijck 8-f

Karakteristieke uiting van de opvatting omtrent het wezen van de geografie in de eerste decennia van de 19e eeuw. Aan het nut van dergelijke vereenvoudigde weergaven werd toen nog niet getwijfeld.

LE MONDE ou PANORAMA GÉOGRAPHIQUE DU GLOBE TERRESTRE

REPRÉSENTANT LES TERRES & LES MERS DE GLOBE, SES ACCIDENTS PRINCIPAUX, LES MÉTÉORES, LES CLIMATS, LES ANIMAUX, LES VÉGÉTAUX, LES MONUMENTS, LES CÉLÉBRITÉS, LES ÉTABLISSEMENTS DE BIEN-ÊTRE, LES ARTS, LES MANÈGES, LES COÛTES, LES MANÈGES, LES COÛTES, LES MANÈGES, LES COÛTES.

Werkkaart waarin getracht is een algemene geografie tot uitbeelding te brengen. Univ. Bibl. Coll. Akenersdijk, 8-f.